

Helligåndshus og -kloster i Aalborg

100 års byggeaktivitet

Af Jan Kock

1. En bygningsundersøgelse

Mange af landets købstæder ekspanderede i senmiddelalderen, hvilket for nogle betød velstand. For andre var sult og fattigdom den barske realitet. Fattige, syge og uforsørgede gamle udgjorde efterhånden en ikke ringe minoritet i byerne, så behovet for institutioner, som tog sig af dem på bunden af samfundet, var voksende. Fra såvel kirkelig som privat side blev der da også oprettet huse og stiftelser, som havde til opgave at hjælpe.

I Aalborg blev der således i 1431 oprettet et helligåndshus, som snart blev optaget som kloster i helligåndssordenen, en af de betydelige hospitalsordner i Europa.

I dag står Helligåndsklostret i Aalborg som et kompliceret anlæg med grundmurede bygninger grupperet omkring to klostergårde. Det store, sammensatte kompleks er blevet til i løbet af knap 100 år, hvor der må være blevet bygget en væsentlig del af tiden. Et stykke kompliceret arkitektur, hvis bygningshistorie endnu ikke er klarlagt til bunds. Her bringes et par nye sten til forståelsen af, i hvilken takt bygningerne blev opført.

2. Hospitaler og helligåndssordenen

Middelalderens hospitaler var alsidige institutioner, som ud over den egentlige sygepleje tog sig af gam-

le, fattige og andre, som var kommet på livets skyggeside. For mange af klosterordnerne var en sådan velgørende virksomhed et væsentligt element. Hospitalerne fik en ny dimension i forbindelse med korstogene i 1100-årene. For flere af de kendte ridderordner blev sygeplejen nemlig en vigtig aktivitet. Berømtest blandt disse er givetvis johanniterordenens store hospital i Jerusalem, oprettet i de sidste år af 1000-årene. I løbet af 1100-årene blev dette hospital drevet frem til en mønstergyldig institution, som ydede forbilledlig pleje, og som blev et ideal for mange andre initiativer på området.

En af de nye klostergrundlæggelser, som fik varig betydning for hospitalsvæsenet, fandt sted i Sydfrankrig mellem 1170 og 1180. I byen Montpellier stiftede Gui de Montpellier et hospital, som blev viet til Helligånden, hvis navn ordnen siden har båret. Snart efter fulgte flere stiftelser af denne orden, også ét i Rom, som fra 1209 blev moderkloster for ordnen. Navnet er St. Spirito. Ordnen havde paven Innocens III's bevågenhed, og han sørgede for, at den fik tilknyttet gode afladsrettigheder. Karakteristisk for alle ordnens klostre er, at de blev lagt i byerne, og at det borgerlige islæt altid var mærkbart. Ordnen fik efterhånden en vis udbredelse, men tyngdepunktet vedblev dog at ligge i den sydlige del af Europa.¹

I den nordlige del af det tyske rige blev der kun

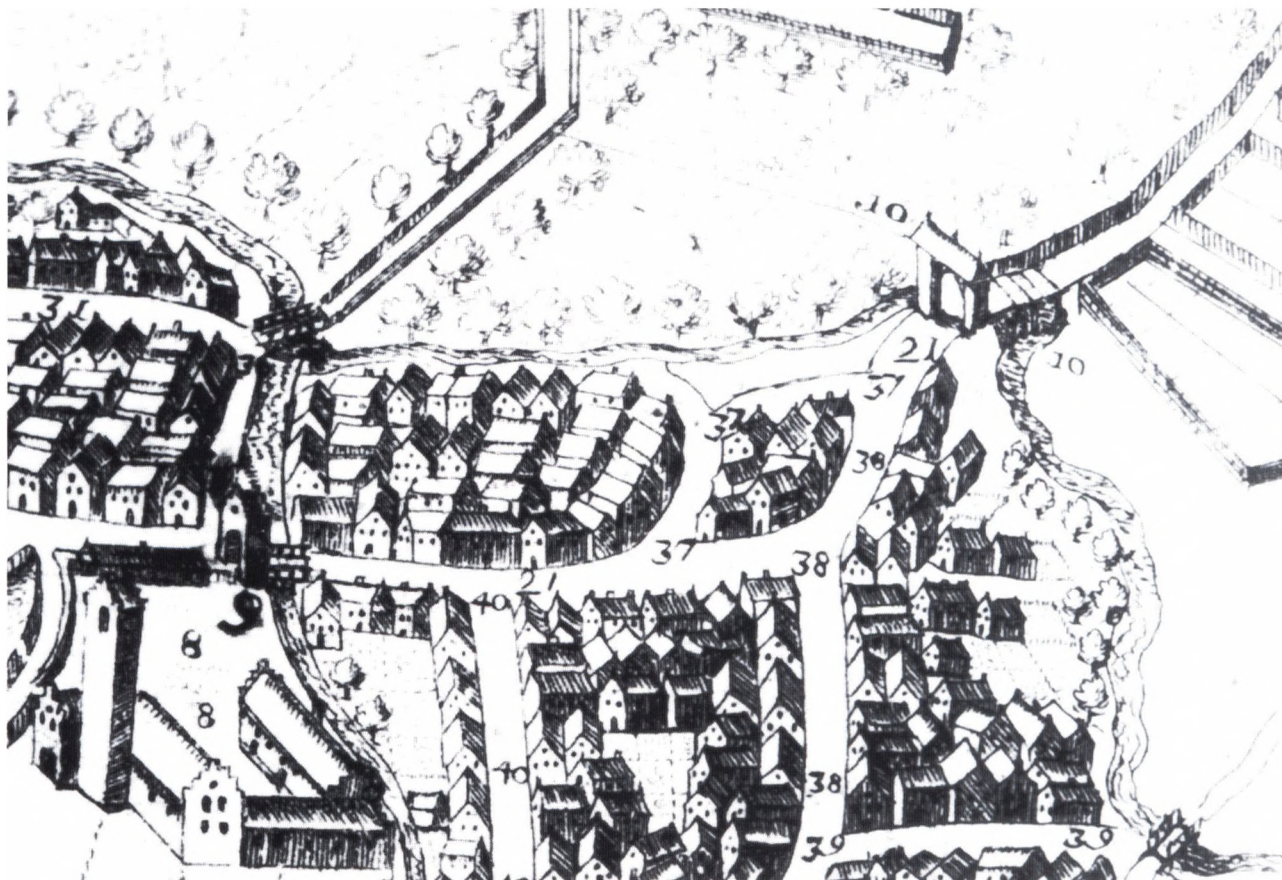

Fig. 1. Den vestlige del af Aalborg set fra nord. Øst-vest løber algaden Søndergade. 9 markerer Vesterport, som står lige inden for Vesterå. Nord for porten og øst åen er med 8 markeret pladsen for de bygninger, som udgjorde Aalborg Helligåndskloster. Øst for klosteret svinger algaden Nørregade fra. Gengivelsen af klosteret er mildt sagt upræcis, men tårnets placering og form stemmer så nogenlunde overens med senere afbildninger. Udsnit af Peder Hansen Resens prospekt af Aalborg fra 1677. Det kongelige Bibliotek.

grundlagt få klostre af denne orden. Størst betydning for Danmark fik hospitalet i Lübeck, som blev grundlagt engang i anden halvdel af 1200-årene. Da der efter midten af 1400-årene blev oprettet klostre under denne orden herhjemme, valgte man således

at overtage væsentlige dele af de regler, som blev anvendt ved netop dette hospital.

I 1451 blev det første kloster i Danmark tilhørende denne orden dannet i Aalborg. Man fik pavelig god-

kendelse til at omdanne byens helligåndshus til et egentligt helligåndskloster tilknyttet moderklostret i Rom. Snart efter fulgte en række andre klosterdannelser, således at der inden år 1500 desuden var klostre af denne orden i Nakskov, København, Faaborg, Malmø og Randers.

Når disse klostre nød borgerskabets og kongens særlige bevågenhed, skyldes det nok blandt andet, at biskopperne ikke havde nogen myndighed over netop helligåndssordnens klostre, som stod direkte under pavens jurisdiktion. Det betød, at borgerne i byen selv havde mere indflydelse på, hvorledes syge- og fattigforsorgen i byen blev forvaltet.

3. Helligåndshuse

I mange byer i de nordlige dele af Tyskland og Frankrig blev der i den senere middelalder grundlagt mange uafhængige stiftelser, som gerne kom til at bære navnet helligåndshus. Alle havde sygepleje og fattigforsorg som opgave. Ofte var de grundlagt på initiativ af lokale kræfter, det være sig borgerlige, adelige eller gejstlige. Plejen blev gerne varetaget af personer organiseret i en eller anden form for broderskab. De ældst kendte helligåndshuse i Danmark daterer sig tilbage til 1200-årene. I Roskilde synes der således at have eksisteret et helligåndshus fra begyndelsen af 1200-årene, og i 1269 nævnes ét i Lund. I senmiddelalderen havde en væsentlig del af de danske byer et helligåndshus eller et hospital. Således fik Aalborg i 1441 også en sådan institution på foranledning af Maren Hemmings.

4. Byen i 1400-årene og Helligåndshuset

Den byplan, man kender fra 1400-årene i Aalborg, er præget af de naturgivne forhold. Lige fra byens første dage var det skæringen mellem en øst-vest

gående forbindelsesvej og Østerå, som kom syd fra for at munde ud i Limfjorden, som var bestemmende for byplanen. Forbindelsesvejen, algaden Søndergade, var den bedste mulighed for at komme fra Hasserisbakkeøen vest for den nuværende by over til den øst for byen liggende bakkeø ved Nørre Tran-ders. Åen udgjorde en beskyttet anløbspads for en af de få overfartssteder ved Limfjorden. Langs denne vej og ved åen voksede byen op, og byens centrum lå hele middelalderen igennem på dette sted. Byen synes tidligt at være opdelt i tre, måske fire sog-ne. Centralt i byen lå vest for Østerå sognekirken Budolfi, vestligt i byen St. Peder Kirke og endelig østligt i byen Vor Frue Kirke og Kloster, som alle er grundlagt i den tidligste og tidlige middelalder. Godt 100 meter øst for Østerå og op til algaden Søndergade har der i den ældre middelalder ligget en kirke bygget af granitkvadre. Måske har den tilhørt et sogn, som nu er forsvundet. Da Gråbrødrene kom til byen omkring 1260, har de formentlig fået overdraget denne kirke. Munkene har så siden revet bygningen ned for at opføre en klosterkirke i tegl. Kvadrene fra den gamle kirke fandt anvendelse i fundamenterne til den nye kirke.²

I senmiddelalderen har byen fået en klar afgrænsning. Ved at udnytte sidegrenene af Østerå og ved at grave kanaler var byen i 1400 årene blevet beskyttet af vandfyldte grave mod vest, syd og øst, foruden at den var beskyttet af jordvolde til alle fire sider (fig. 1). Adgang til byen fik man gennem fire byporte, hvoraf de to vigtigste lå i den vestre og østre ende af algaden Søndergade, nuværende Algade. Begge steder var der opført en muret byport. Den vestlige var i to etager med gennemkørselsport og kælder. Porten lå lidt tilbage trukket for vold og voldgrav. Som grav havde man her mod vest udnyttet Vesterå, en

formentlig delvis kunstigt anlagt sidegren af Østerå. Åbenbart har man ikke været tilfreds med dette arrangement, for man har på et tidspunkt i senmiddelalderen doubleret forsvaret ved at anlægge både en ny vold og en ny grav lige vest for det ældre anlæg.³ Lige inden for porten drejede algaden Nørregade skråt af mod nord for siden at svinge mod øst ned til byens torv ved Østerå.

Her, inden for volden, nord for Vesterport og algaden Nørregade rejste der sig i løbet af 1430'erne et helligåndshus, som i løbet af sidste halvdel af 1400-årene og i tiden op mod Reformationen voksede til et anseeligt helligåndskloster. En god beliggenhed for et kloster som tog sig af syge, og som også levede af almisser.

5. Den økonomiske baggrund

En gave i 1431 fra Maren Hemmings i form af et grundstykke vestligt i byen, og en tilsvarende gave fra bystyret var en væsentlig del af det grundlag, man havde at starte på.¹ Byen sikrede sig samtidig en ret til indsigt i husets virke.

Helligåndshuset blev fra begyndelsen ledet af den meget økonomisk bevidste forstander Anders Bork, som på bedste vis forvaltede Helligåndshusets interesser. Dette arbejde har efterladt en stribe dokumenter, som fortæller om en lang række retssager, hvor Anders Bork fører sag på stiftelsens vegne. Også Maren Hemmings søn, præsten Hr. Hennike arbejdede aktivt for stedet.

Efter en ødelæggende brand i 1434 fik man tre år senere pavens tilladelse til at udstede aflad til alle, som ydede gaver til hospitalet og de fattige. Det betød en jævn strøm af indtægter i form af gaver, som i væsentlig grad bestod af jordejendom, renter og afgifter. Desuden sikrede adskillige sig ret til pleje på

klostret i tilfælde af sygdom eller i deres alderdom ved i tide at indgå en aftale med klosteret herom mod en afgift i form af kontanter eller ejendom. Hele denne økonomiske side af institutionens liv er i sig selv et studie, som ikke skal omtales nærmere her.⁵

I 1451 var forstander Anders Bork og præsten Hr. Hennike i Rom for at få lagt Helligåndshuset i Aalborg ind under helligåndssordenen i Rom. Det ville sikre institutionen i det nordjyske og give bedre muligheder for at indsamle midler.⁶ Foretagendet lykkedes, og den 9. juni blev beslutningen indført i ordens bøger. Fremover skulle lederen af klostret i Aalborg kaldes prior, og man var forpligtiget til at overholde ordensreglerne og til at betale afgifter til moderklostret i Rom. Samtidig fik man ret til at indsamle almisser i Danmark, Norge og Sverige.

Der blev også givet store gaver. Kongerne Christoffer af Bayern og Christian I har således gentagne gange vist deres store interesse for klostret og skænket det anseelige gaver.⁷

Tilgangen af gaver fortsatte mere eller mindre regelmæssigt gennem hele middelalderen op til Reformationen. De mange og gode gaver gav mulighed for, at man kunne fortsætte med at bygge på klostret frem til årene umiddelbart før reformationstidens urolige periode satte ind ved midten af 1520'erne.⁸ Ikke alle midler kunne dog anvendes på byggeriet, således skulle der jævnligt betales afgifter til moderstiftelsen i Rom, foruden at der var andre belastende afgifter som krigsskatter grundet kongens dyre krige.

En væsentlig indtægtskilde var salg af afladsbreve. Selv om man tidligt havde fået pavens tilladelse til at drive denne handel, blev markedet i løbet af de første årtier af 1500-årene mættet, fordi flere og fle-

re fik lov til at sælge afladsbreve. For at give plads til andre fik helligåndssordenen indskrænket sine rettigheder, hvilket dog ikke skete uden protester fra ordnens side. Paven selv finansierede også en væsentlig del af den nye Peterskirke i Rom ved salg af afladsbreve. På mere lokalt plan forsøgte biskop Niels Stygge at forhindre Aalborg Helligåndsklosters salg af aflad i Børglum stift, selv om paven havde godkendt tiltaget. For at bevare retten til salg i området indbragte prioren sagen for paven.⁹

6. Livet i huset og klostret

I stiftelsesbrevet fra Maren Hemmings står det klart anført, at formålet med Helligåndshuset var, at man hér skulle hjælpe fattige og syge i byen. Det hed sig, at de syge og fattige var stedets sande herrer. Dog var spedalske henvist til et særligt hospital viet til Skt. Jørgen, som lå et stykke uden for byens Vesterport ved udfaldsvejen mod syd. Først i 1513 blev denne institution lagt ind under Helligåndsklostret. Men også herefter forblev de spedalske i en særlig bygning uden for byen.¹⁰

Fra begyndelsen har man givetvis været inspireret af, hvorledes andre tilsvarende institutioner blev drevet. Man overtog da også en væsentlig del af de ordensregler som gjaldt for Helligåndshospitalet i Lübeck.¹¹ Reglerne lignede meget dem, som gjaldt ved de egentlige helligåndsklostre, som var knyttet til moderklostret i Rom.

I forbindelse med at Helligåndshuset i Aalborg blev optaget i helligåndssordenen, gav det en række nye pligter og rettigheder. Til at forestå og drive klostret var der en prior, foruden en række brødre og søstre som havde aflagt de tre traditionelle klosterløfter foruden et løfte om at ville tjene de fattige og syge.¹² De havde ret til at bære ordensdragten, som

Fig. 2. Helligåndbrødre ved spisningen. Illustration i manuskript med helligåndssordenens ordensregler, slutningen af 1200 årene. Ordens arkiv, Rom.

bestod af en hvid kjole og derover en mørkeblå kappe med ordnens hvide kors påsyet over venstre bryst (fig. 2). Derudover var der lægbrødre og -søstre, foruden tjenestefolk.

I året 1445 vides der at have været en prior og en priorisse, 5 præster, 8 lægbrødre og 23 søstre ved klostret i Aalborg.¹³ Hvor mange syge, fattige, indgiv-

Fig. 3. Arkitekt Vilh. Dahlerup tegnede flittigt i sin skitsebog under rejser rundt i landet. I skitsebogen påbegyndt i september 1863 har han således indfanget det stille liv i hjørnet mellem tværføjens østlige og portfløjens sydlige gavl på det tidligere kloster i Aalborg. Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger.

ne, hittebørn og spædbørn, der samtidig har været, ved vi ikke. Antallet af hittebørn har givetvis været forholdsvis stort, da ordnen som en særlig opgave havde påtaget sig at pleje og passe denne gruppe.

Ordnen tog sig af dem, der opsøgte klostret. Som noget særligt foreskrev ordensreglen også, at man én gang om ugen skulle gå rundt i byen for at søge efter fattige og syge.¹¹

De indgivne hører man af og til om, fordi der er bevaret optegnelser om, at de med sjælegaver eller på anden måde havde betalt for at blive plejet på deres ældre dage. Tønnes Guldsmid indgik således i 1519 en aftale om, at han og hans husstand på 4 personer fik ophold og forplejning i klostret, mod at stiftelsen overtog hans ejendom i byen. Guldsmiden kunne flytte ind, når han fandt det passende og havde oven i købet lov til at fortsætte med sit erhverv.¹²

Selv om man ikke kender så meget til detaljer vedrørende den daglige rytme i netop klostret i Aalborg, kan man dog få en god fornemmelse af det ved at se på, hvorledes dagligdagen formede sig ved andre af ordnens klostre.

Til at udøve pleje var der beskæftiget et antal præste- og lægbrødre. Kun præstebrødrene var pligtige til at overholde de for ordnen gældende regler, som ud over de tre almindelige klosterløfter også krævede, at man ville tjene de fattige og syge. Klostret i Aalborg var et dobbeltkloster og indrettet på en sådan måde, at brødrene og søstrene havde hver sin del af bygningskomplekset. Moderklostret i Rom og flere af ordnens øvrige klostre var tilsvarende indrettet som en dobbelt stiftelse.

Arbejdet var som regel fordelt, således at brødrene tog sig af ejendommene og økonomien, søstrene helligede sig mere plejen af de fattige og syge, og hos hitte- og spædbørnene har der været god brug for ammerne. Præsterne sørgede blandt andet for den kristne trøst og de kirkelige handlinger.¹⁶

Ved flere af de store klostre inden for ordnen har

sygesalen været den dominerende bygning og optaget en væsentlig del af bygningskomplekset. Således også i Aalborg, hvor vestfløjen i alt væsentligt synes at have været udnyttet til sygesale. Sengene skulle være af en vis størrelse og forsynet med sengetøj. I hospitaler, hvor inventaret er bevaret, er sengestederne da også ofte regulære, alko velignende indretninger, som står på lange rækker. Ofte lagde man dog to personer i én seng. Maden skulle være god og rigelig, og »husets herrer«, altså de syge og gamle, skulle ikke have ringere kost end brødrene og søstrene.¹⁷

Det åndelige behov blev tilgodeset ved daglige, kirkelige handlinger i klostrets kirke eller kapel, som ideelt lå i forbindelse med sygesalen. Så tæt en kontakt har det ikke været muligt at opnå i Aalborg, hvor kirken lå i en bygning for sig. Derfor må man have klaret sig med et alter eller et lille kapel i sygesalene.

7. Tiden efter Reformationen

Ved Reformationen ændrede vilkårene sig drastisk for den hidtidige virksomhed på stedet. Helligåndsklostret som kirkelig organisation blev nedlagt. På kongelig befaling smed lensmanden på Aalborghus Axel Gøye helligåndsbrødrene ud af klostret, og en del af de syge og fattige blev i stedet anbragt i Gråbrødreklostret, som stod tomt, efter at også tiggermunkene var fordrevet derfra.¹⁸ Tre år senere fik Helligåndsklostret dog sine rettigheder og bygninger tilbage.

Efter Reformationen var der stadig behov for hospitalsdrift med pleje af syge og fattige, derfor omdannede man klostret til en verdslig institution med navnet Aalborg Hospital. Det nye hospital blev indrettet i Helligåndsklostrets bygninger. Nyordningen

havde kongens bevågenhed, og i 1546 bekræftede Kong Christian III sin beskyttelse af stedet, samtidig med at han stadfæstede de af sine forgængere givne rettigheder og privilegier.¹⁹

De bygninger, som ikke længere var nødvendige for den nye drift, blev enten revet ned eller overgik til andet brug. Vigtigst for hospitalsdriften var den store vestfløj og formentlig nordfløjen, hvorimod kirken forsvandt inden midten af 1600-årene. Den sydlige østfløj blev i 1554 taget i brug som Katedralskole og fungerede som sådan helt frem til 1847.²⁰ Et par år inden Katedralskolen flyttede ind, var dele af den østlige nordfløj taget i brug af superintenden-ten fra Viborg for siden at tjene en række nye formål. Efterhånden har Aalborg Hospital igen taget hele bygningskomplekset i brug (fig. 3).

8. Tilbygninger og restaureringer

Siden Reformationen er der ikke bygget egentligt nyt, men der er dog foretaget væsentlige ændringer, som slører den oprindelige disponering af rummene. Radikale restaureringer i forrige og begyndelsen af dette århundrede har i nogen grad afdækket ældre bygningsdetaljer, samtidig med at ofte hårdhændede metoder har fjernet andre og væsentlige detaljer for stedsse.

9. Helligåndshusets og -klostrets bygningshistorie

Flere har arbejdet på at kortlægge klostrets bygningshistorie. Klosterforstander Barfod har i et lille skrift givet en redegørelse for restaureringerne i slutningen af 1800 årene.²¹ J. Lindbæk og G. Stemann arbejdede i årene lige efter århundredskiftet med de danske helligåndsklostres historie, som også omfattede en gennemgang af arkivet i S. Spirito klostret i

Rom, som siden 1209 havde været moderstiftelse for Helligåndssordenen.²² I værket gav de også en indføring i Aalborg Helligåndsklosters bygningshistorie.

Det næste forsøg på en syntese blev fremlagt af V. Lorenzen i 1912 i værket om helligåndsklostre i Danmark.²³ Hans arbejde fik ikke lov til at stå uimodsagt ret længe. Kort tid efter fremsatte den meget bygningskyndige museumsinspektør Chr. Axel Jensen en væsentlig anderledes udviklingsmodel.²⁴ Lorenzen accepterede langt hen ad vejen denne model og fremførte den så i udbygget form i 1931.²⁵ I alt væsentligt har denne version fået lov til at stå uantastet, og selv om der siden er fremkommet ny viden, er den ikke af en sådan karakter, at den radikalt har ændret opfattelsen af klostrets bygningshistorie. Men det er dog i dag muligt at give et mere nuanceret billede af klosterbygningernes tilblivelse (fig. 4).

Den beskrivelse, som her præsenteres, af hvorledes udbygningen af anlægget er foregået, vil stadig lade mange spørgsmål stå uløste grundet den mangelfulde viden om anlægget. Kun en grundig og systematisk bygningsundersøgelse omfattende arkæologiske punktundersøgelser og nye iagttagelser i forbindelse med restaureringsarbejder vil måske ad åre være med til at afklare og tilføje nye detaljer.

10. Helligåndshuset 1431-1451

Placeringen af det af Maren Hemmings ønskede Helligåndshus var mere eller mindre givet på forhånd, da hun skænkede et bestemt stykke jord til formålet. I stiftelsesbrevet fra 1431 omtales jordstykket som liggende i St. Peders sogn norden for Nørregade ved byens planker. Bystyret var så indforstået med projektet, at byens fædre ved samme lejlighed gav et areal til formålet, som lå vesten og norden

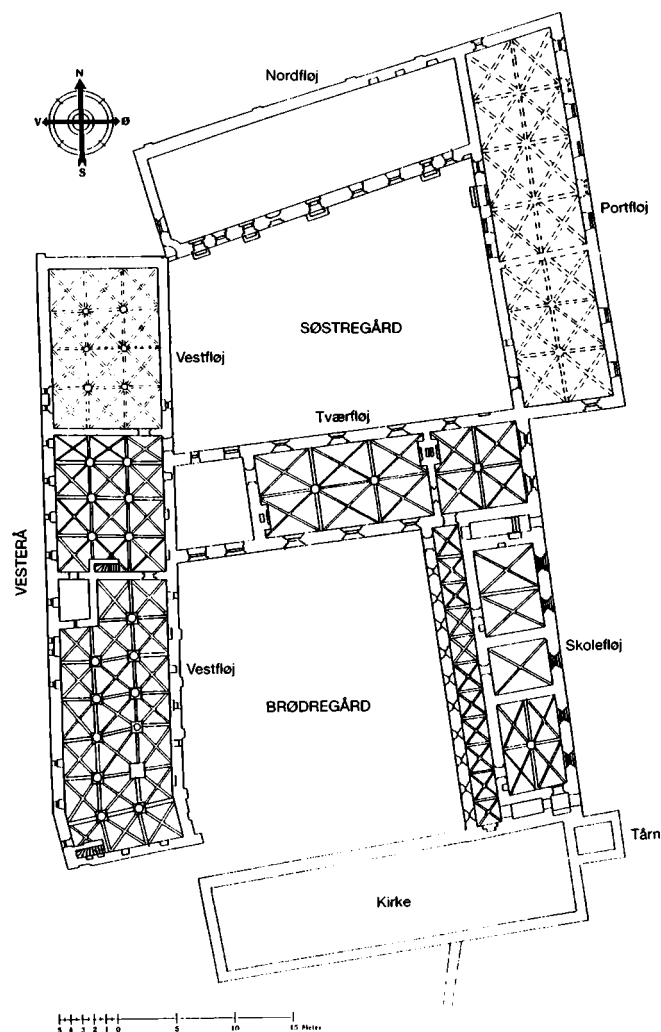

Fig. 4. Grundplan af det fuldt udbyggede Helligåndskloster ved Reformationen. Kirken, der ligger som sydføj i anlægget, er indtegnet efter de få mål, som kendes. I vestfløjen er kælderens hvælvslagning angivet, i de øvrige fløje underetagerne. Ikke bevaret hvælvslagning er markeret med stiplede linie. Tegning: Jan Slot-Carlson og Leif Plith Lauritsen.

mellem den af Maren Hemmings skænkede grund og byens grave.²⁶ Udstrækningen af de to grunde kan vi ikke komme nærmere, end at de mod syd endte i en spids, afgrænset mod vest af byens volde og mod sydøst af algaden Nørregade, som drejede fra mod nordøst ved byens Vesterport.

På grundstykket, som Maren skænkede, må der også have ligget nogle bygninger. Stiftelsesbrevet nævner nemlig, at Arend Jensen boede på stedet. Så der har været bygninger på arealet, som måske er blevet brugt til at huse Helligåndshuset i den første spæde start. Hvorledes husene har været placeret, og hvad de har været bygget af, ved vi ikke. Ligeledes står det hen i det uvisse, hvor meget man nåede at få bygget, inden hele anlægget blev lagt øde af en brand i 1434.

Man er åbenbart hurtigt efter branden gået i gang med genopbygningen, for i et paveligt brev fra 1437, hvor oprettelsen af Helligåndshuset stadfæstes, omtales både en kirke og en kirkegård.²⁷

Kirken

Kirken var af biskoppen af Viborg indviet til Helligånden, foruden Jomfru Maria, Johannes Evangelist, Skt. Morten og Skt. Lucius.

Bygningen kan have været den enskibede kirke opført i gule teglsten, som vi kender fra klostrets tid senere i århundredet. Ud over at kirken var enskibet, vides at den har haft et ligebredt kor, foruden et klokketårn som var bygget op ad korets lige østgavl (fig. 5). Kirken kan meget vel have været overhvalvet, men vi ved det ikke.²⁸ Der synes at have været adgang til kirken ad både en sydlig og en nordlig dør.

Kirken beskrives i 1600-årene at have været liden, men skøn, men da var den forfalden, og den ser ud

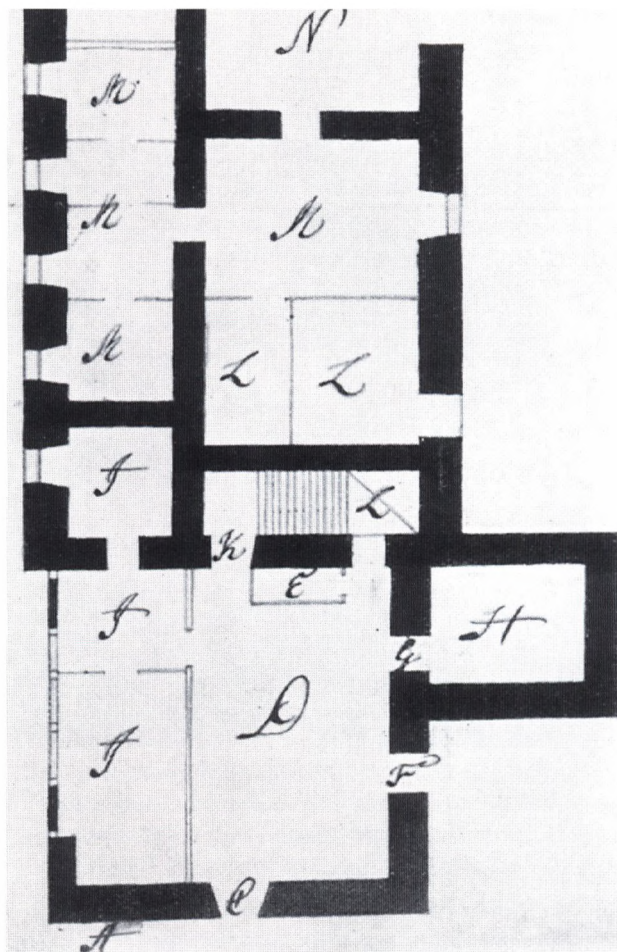

Fig. 5. Grundplan af skolefløj, kor og tårn fra 1806. C. Indgang fra gaden. D. Forstuen og 1 to lektiehøveres værelser. Oprindeligt koret i klosterkirken. H. Klosterkirkens tårn. Til venstre i skolefløjen klosterets korsgang opdelt i en række mindre lokaler. Galster 1940 s. 205.

til at være helt nedrevet ved midten af århundredet. Allerede i 1580 havde lensmanden da også fået lov til at bruge kirken som byggemateriale til det nye

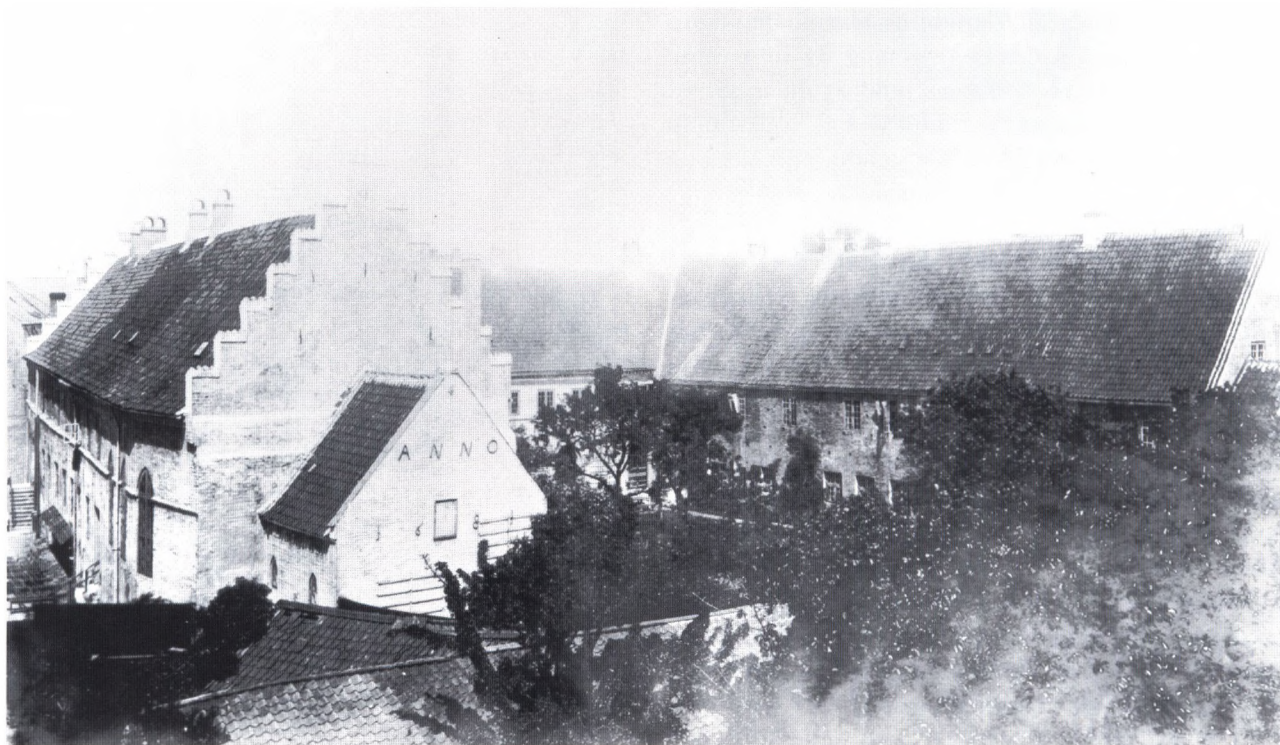

Fig. 6. Klostret set fra sydvest engang mellem 1847 og 1878. Fotografiet er så tidligt, at det er taget inden den radikale ombygning og skalmuring af vestfløjens facader i 1880'erne. Derfor ses en ældre vinduessætning og den lille bygning, i 1816 benævnt kirken, op til fløjens sydlige gavl med årstallet 1681. Den måtte vige pladsen ved ombygningen. Skolefløjen mod øst står i sin oprindelige skikkelse med en gavl uden kamtakker mod syd og her op til en lavere teglhængt bygning, som er rester af klosterkirkens kor. Foto: Nationalmuseet.

slot.²⁹ Dog undgik koret nedrivning, fordi det kunne bruges i forbindelse med latinskolen, som havde til huse i klostrets sydlige østfløj. Korets nord-, øst- og sydvægge blev stående, og mod vest opførte man en ny væg i bindingsværk (fig. 6).

Fra ældre bygningsiagttagelser vides, at klostrets østfløj er yngre end kirken, og at man har bygget gavlen af østfløjen sammen med korets nordvæg og der-

med udnyttet eksisterende murværk. Herved opnåede man at få skabt en direkte adgang fra klostrets østfløj til kirken via en dør for enden af klostergangen, som er placeret i vestsiden af østfløjens stueetage.³⁰ Døren er stadig bevaret. På syvesthjørnet af østfløjen har arkitekt Hack Kampmann ved restaureringen i 1905 efterladt en nymuret fortanding. Fortandingen må markere fortsættelsen af kirkens nordmur.

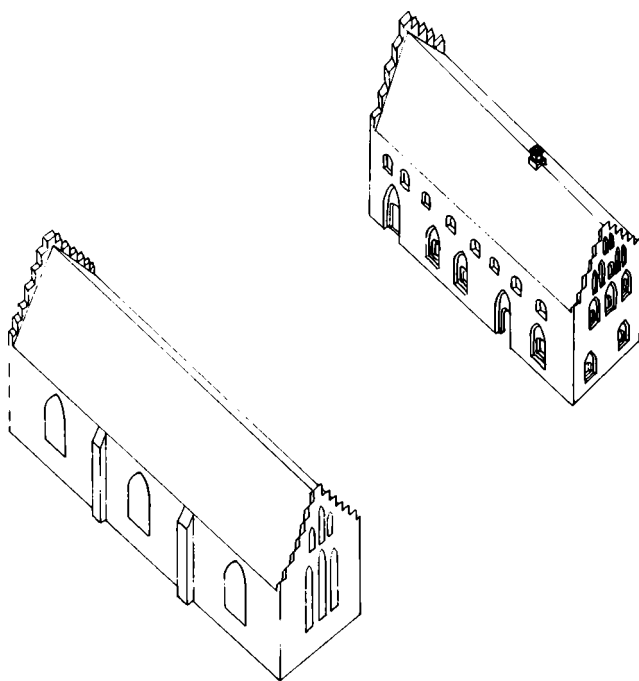

Fig. 7. Bygninger som kan være kommet til, mens stedet endnu var hellig-
åndshus, altså før 1451. Nederst kirken, øverst et stenhus den senere tvær-
fløj. Muligvis har kirken allerede på dette tidspunkt været forsynet med et
klokketårn, se fig. 31. Ud over disse bygninger har der givetvis været en del
andre, nu ukendte bygninger. Isometrisk rekonstruktion. Tegning: Leif
Plith Lauritsen.

Ud fra tegningen fra 1806 at dømme må koret og dermed den ligebrede kirke have haft en udvendig bredde af godt 9 meter. Længden af kirkeskibet kendes ikke. Tanken har været fremsat, at kirken mod vest har været sammenbygget med klostrets vestfløj. Men nedrivningen af kirken og forandringer af vestfløjens sydlige del i 1681 gør, at det ikke er muligt at sige noget nøjere om dette for nærværende. Hvis kirken har strakt sig hen til vestfløjen, har skibet

været minimum 22,5 meter langt og noget længere, hvis vestfløj og skib har været sammenbyggede (fig. 7).

I tårnrummet har der været indrettet et kapel for Skt. Anna. Tårnet er bygget op til korets østgavl, således at bygningerne har haft fælles væg. Desuden vides, at korets og tårnets nordvægge på det nærmeste flugtede. I grundplan måler tårnet $4,4 \times 4,4$ meter udvendigt. Fra flere tegninger og prospekter af byen vides, at tårnet har haft et almindeligt saddehtag og gavle med blændinger og kamtakker.

Hvornår tårnet er bygget vides ikke. Måske giver den klokke, som har hængt i tårnet dog en datering, i og med at indskriften siger, at den er støbt af »Magister Petrus«, som virkede i Randers i anden fjerdedel af 1400-årene og som støbte adskillige klokker til nordjyske kirker.³¹ Den forandring, som Hack Kampmanns restaurering i 1905 har efterladt på østvæggen ved sydøsthjørnet af østfløjen, viser kun, at man ved restaureringen har ønsket at vise, at tårnet har været bygget på her. Tårnet stod, ligesom de sidste dele af kirkens kor, til begyndelsen af 1800 årene.

Den viden, man har om kirken, er altså ret begrænset. Ved udgravninger i 1907 menes det at være konstateret, at kirken, ud over at være opført af gule teglsten af munkestensstørrelse, var bygget på en sokkel af hugget granit, som lå i plan med murværket. Soklen igen stod på et fundament af rå kampesten.³²

Kirkens ydmyge rammer med kun ét skib gør det sandsynligt, at bygningen må være rejst endnu i Helligåndshusets tid, altså mellem 1431 og 1451 og formentlig tidligt i perioden. For meget hurtigt ser institutionen ud til at have fået så god en økonomi,

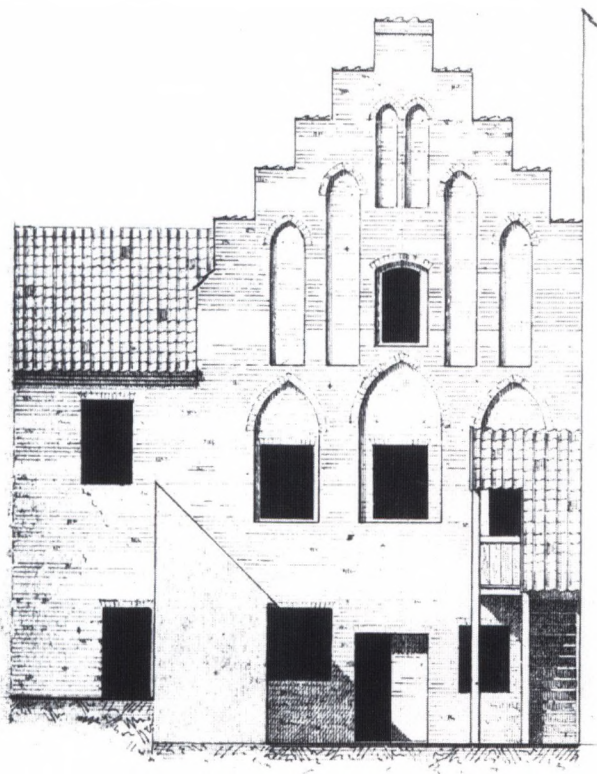

Fig. 8. Opstalt af tværfløjens østlige gavl. Opmålt omkring år 1900, sammenlign med fig. 3. Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger.

grundet rige gaver og en klog forvaltning, at man hurtigt har kunnet magte en fornemmere kirke. Ved de øvrige helligåndsklostre i Danmark, som blev oprettet senere i 1400-årene, byggede man store, treskibede kirker, og da klostret hér absolut ikke var det ringest aflagte, er det lidet sandsynligt, at kirken i Aalborg er opført så sent.

Et naturligt spørgsmål vil derfor være, om man så ikke, efter at Helligåndshuset i Aalborg i 1451 blev

omlagt til helligåndskloster, foretog byggearbejder på kirken i form af ét eller to sideskibe for at gøre den tidssvarende set i forhold til de stolte, treskibede kirker, som vides rejst ved ordnens klostre i Randers, Faaborg og København. Vi ved det ikke, de skriftlige kilder tier og arkæologiske undersøgelser mangler.

Stenhus

Endnu mens stedet havde status som helligåndshus, kan den ældste del af den nuværende tværfløj være opført. Men noget egentligt belæg herfor er der ikke. Kun at det giver en sandsynlig og mulig bygningstakt, og at ingen arkitekturdetaljer direkte taler imod. Bygningen har været placeret parallelt med kirken og har oprindeligt ligget frit eller op til lettere bygninger af træ eller bindingsværk. Huset har været kortere end det nuværende, nemlig 22 meter mellem gavlene.

Bygningen er opført af gule munkesten i to etager og med blændingsprydede, kamtakke gavle. Den vestre gavl står i dag som en indvendig væg, fordi man senere har forlænget huset. Den østre, blændingsprydede og kamtakke gavl står frit med spidsbuede vinduesblændinger i den øvre etage og nyere vindues- og dørhuller i underste (fig. 8).

Man har ment, at huset oprindeligt kun har haft én etage, men indiciene er usikre. Ved arkitekt Hack Kampmanns restaurering af tværfløjen i 1907 var målet at føre bygningen tilbage til en mere oprindelig skikkelse. Man nedtog således bl.a. yngre skille vægge og indsatte nye og bedre proportionerede vinduer. Under arbejdet påvistes i det vestligste af de nuværende overhængende rum spor efter ældre og lavere hvælvinger. Tilsvarende synes der at være belæg for, at også det østlige rum har haft en ældre overhængning, idet en dør og et spidsbuet vindue i

Fig. 9. Refektoriet i tværføljen set mod det sydøstlige hjørne. Rummet står i dag hvidkalket og med røde teglfliser på gulvet. Foto: De historiske Arkiver, Aalborg.

rummet ikke passer i system med den nuværende hvælvslagning.³³

Den yngre og højere hvælvslagning betyder ikke nødvendigvis, at huset oprindeligt kun har haft én etage. Man kan have ændret byggeplaner undervejs. Men ændringen har givet en lavere øvre etage, hvis man da ikke har forhøjet væggene samtidig. Der er da heller ikke bygningsspor i den velbevarede østgavl, som røber, at huset oprindeligt kun skulle have været på én etage.

At bygningen har stået frit antydes også af, at den søndre østfløj er opført op ad tværføljen uden forbandt. Efter den gennemgribende restaurering i 1907 fremtræder underetagens to hvælvede, dobbeltskibede pillsale nu i al deres enkelthed. Pillerne er murede, og hvælvene er stiftfærdige ribbehvælv. Vinduernes udformning hidrører ligeledes fra restaureringen i begyndelsen af århundredet. Hvælv-

ribberne i begge rum er opmuret af profilerede, let tilspidsende ribbesten. Hvert rum har været forsynet med en muret kamin.

Det vestre rum er på tre fag og benævnes refektoriet, da man mener, at den har været spisesal for munkerne (fig. 9). Den østre sal er kun på to fag og benævnes kapitelsalen. Om disse benævnelser dækker rummenes oprindelige brug er ikke givet.

Andre bygninger og bygningernes indbyrdes placering

På Helligåndshusets område har der givetvis været en række lettere huse i træ eller bindingsværk, som har tjent forskellige gøremål. Men vi kender dem ikke, så vort billede af anlægget inden 1451 er ret mangelfuldt. Måske kan man have en vag formodning om, at når kirken og stenhuset ligger parallelt, er det fordi, man allerede i den første fase har arbejdet henimod en lukket gård med de to bygninger som henholdsvis syd- og nordfløj.

Kirkegård

Kirkegårdens placering i forhold til kirken og det nord for liggende stenhus kendes ikke med sikkerhed. Kirkegården kan have ligget syd for kirken på det grundstykke, som endte i en spids ved Vesterport, hvis ellers forløbet af algaden Nørregade levnede plads hertil. Ellers kan kirkegården have været placeret nord eller øst for kirken, hvor Helligåndshuset jo ejede grund. Alle tre steder kan også have fungeret mere eller mindre samtidigt.

11. Helligåndsklostrets bygninger

Ved et stykke ihærdigt arbejde fra lokalt hold og med stor velvilje fra Kong Christian I's side blev Helligåndshuset i 1451, som ovenfor beskrevet, optaget i helligåndssklosteret som et regulært kloster.³⁴

Det nye klosters besiddelser voksede støt. Ved talrige gaver og ved kloge disponeringer skabtes det økonomiske grundlag for en fortsat udbygning (fig. 10). Den ene grundmurede bygning efter den anden blev føjet til bygningskomplekset. Der må være bygget mere eller mindre konstant i området, indtil Reformationen satte alt i stå. Da var anlægget også blevet til et vidtløftigt kompleks med grundmurede bygninger omkring to klostergårde.

I hvilken takt de nye bygninger har rejst sig, lader

sig fastlægge i de store linier, omend med nogen usikkerhed grundet senere ombygninger og restaureringer.

Vestfløjen

Det ser ud til, at noget af det første, man tog fat på var vestfløjen, som blev til i to tempi. I den nuværende vestfløjs sydlige ende ligger den ældste del; et stenhus som i dag er godt 22 meter langt. Husets nordlige gavl står nu som en indvendig, svær mur,

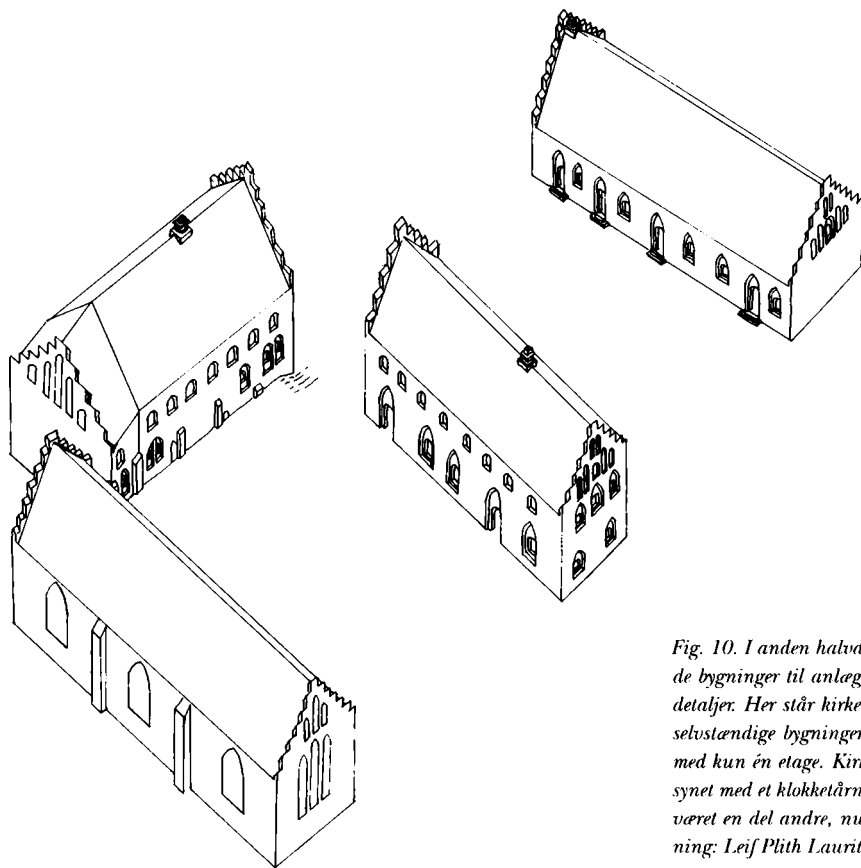

Fig. 10. I anden halvdel af 1400 årene blev der føjet en række grundmurede bygninger til anlægget, udbygningstakten er dog endnu ikke klarlagt i detaljer. Her står kirken og tværføljen fra helligåndshusets tid stadig som selvstændige bygninger. Nye er den sydlige del af vestfløjen og nordfløjen med kun én etage. Kirken har måske allerede på dette tidspunkt været forsynet med et klokketårn, se fig. 31. Ud over disse bygninger har der givetvis været en del andre, nu ukendte bygninger. Isometrisk rekonstruktion. Tegning: Leif Plith Lauritsen.

lige syd for flugten af tværfløjens sydlige facade. Formentlig uden større afbrydelse byggede man dernæst vestfløjens nordligste del, som har en længde af omkring 24 meter.

Tidspunktet for de to vestlige bygningers tilkomst kan måske indkredsnes lidt. I et brev dateret 11. juli 1457 skænkede Kong Christian I den vold og jord, som ligger mellem gravene vest og nord for Vesterport. Klostret fik desuden ret til at have en gang over gravene og til at fiske i den inderste grav.³⁵ Kongen lod altså klostret få adgang til byens dobbelte voldbefæstning mod vest. Se nærmere beskrivelse af byens befæstning i tidligere afsnit.

Man forstod at udnytte denne rettighed til fulde og byggede vestfløjen oven på selve den inderste vold. Ved en mindre arkæologisk undersøgelse i 1980, hvor der blev lagt et snit vinkelret på vestfacaden af fløjen, blev det nemlig godtgjort, at vestfløjen er bygget på den ældste vold.³⁶

Volden var opbygget af jord i to faser. I den yngste fase var volden gjort noget bredere mod vest, og foden befæstet med lodretstillede planker. Mellem denne vold og den ydre og yngre vold har Vesterå løbet. Åen blev således udnyttet som voldgrav. Graven har her været mere end 15 meter bred. Forud for byggeriet har man udjævnet volden og på den måde fået et godt og stabilt areal at bygge på.

Denne iagttagelse gør, at man må regne med, at arbejdet på vestfløjen først er sat i gang efter den kongelige gave i 1457.

Begge de vestlige huse er opført i to etager over en høj kælder. I det sydlige hus er kælderen treskibet med syv fag lave krydshvælv stående på murede, kvadratiske piller (fig. 11). Kælderen i det nordlige hus har også været hvælvet med ribbehvælv af samme type, men her er kun de fire sydligste endnu intakte.

Fig. 11. Det vestlige skib i den sydlige del af vestfløjens kælder. Ude og Hjemme nr. 145 1880.

Kældrene må have tjent som køkken og forrådsammer. Men der er ingen synlige rester af køkkenildsteder eller bageovne. Transporten af mad op til etagen oven over kan være sket gennem den elevatorlignende anordning, hvoraf der endnu ses rester. I et af hvælvene er der nemlig bevaret en træramme, hvor træktovet til hejseanordningen har gnavet dybe furer i kanten af rammen.

Et par indvendige trapper førte op til de øvre etager. Desuden har der været en mindre trappe ud i den nordre gård. Endelig er der stadig en lille dør ud i den sydlige ende af den vestlige facade, ud mod Vesterå. Den ydmyge udgang, halvt nedgravet, har givet næring til historien om, at en af Aalborgs løngange udgik herfra. Lys fik rummet gennem ret regelmæssigt anbragte lysskakter på både øst- og vestsiden af bygningen.

Hvorledes vestfløjen, de to huse under ét, ellers har været indrettet og fungeret, lader sig ikke længere

Fig. 12. Den nordlige del af klosters vestlige facade fotograferet i 1895, altså efter den radikale restaurering i 1880'erne, hvor ydervæggene blev skalmurede. Foto: Nationalmuseet.

følge i detaljer, da fløjen ved en hårdhændet restaurering i 1880'erne blev skalmuret på begge facader. Bygningen har ganske enkelt fået en ny halvstensmur, vinduerne er blevet standardiserede og anbragt med større regelmæssighed end oprindeligt (fig. 12). Selv husets sokkel er også blevet fornyet med en

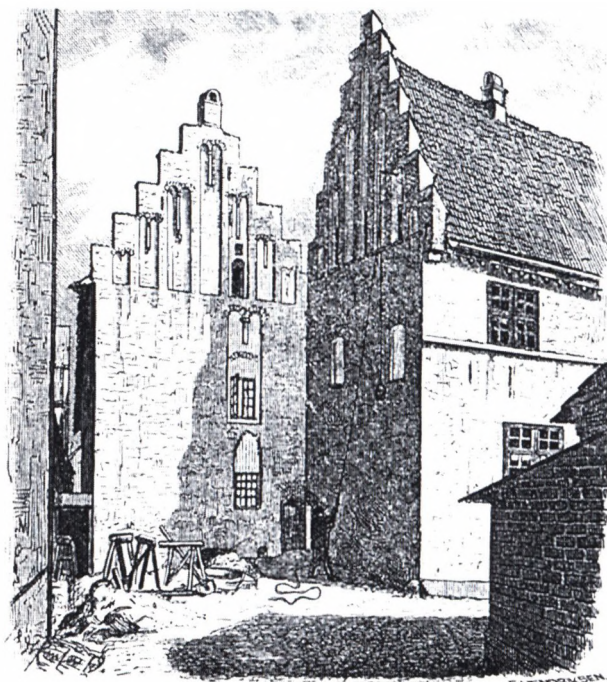

Fig. 13. Den nordlige gavl på vestfløjen, som ses til højre, undgik den hårdhændede restaurering i 1880'erne og står derfor stadig i sin middelalderlige skikkelse. Her er gavlpartiet mellem den nordlige og vestlige fløj gengivet kort inden restaureringen. Ude og Hjemme nr. 145 1880.

maskinhugget af granit. Kun gavlene ser ud til at have undgået denne skæbne. Den nordlige gavl står således helt intakt med gotiske blændinger og kamtakker (fig. 13). Den sydlige gavl ser ud til også at være den oprindelige, selv om den er en del ombygget.³⁷

Der har været rejst tvivl, om den sydlige gavl er den oprindelige. Man har ment, at fløjen har strakt sig et stykke længere sydpå, således at fløjen havde kontakt med kirkens vestende, men udsagnet er en

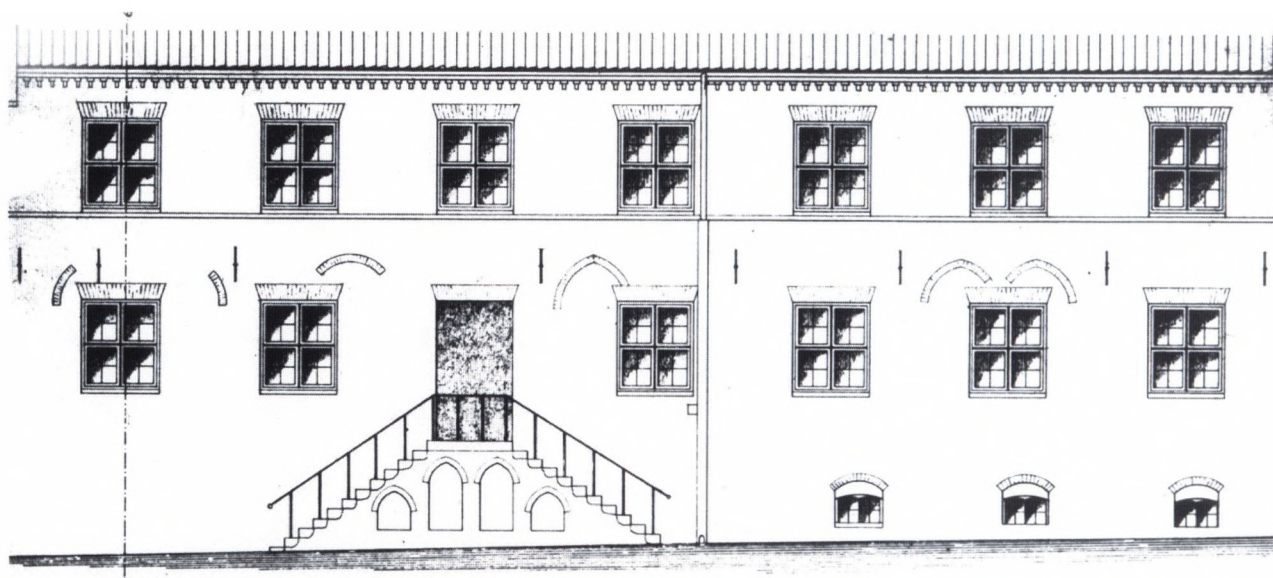

Fig. 15. Opmåling af den nordligste del af vestfløjens facade mod vest inden restaureringen i 1880'erne. Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger.

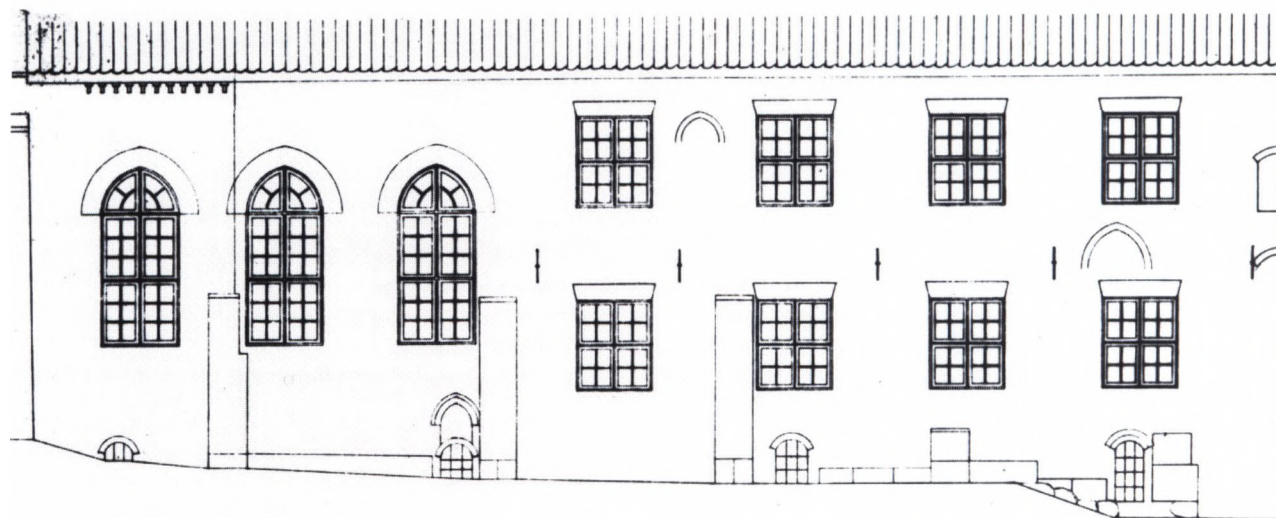

Fig. 16. Opmåling af den sydlige del af vestfløjens facade mod øst inden restaureringen i 1880'erne. Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger.

ren hypotese. Denne del af vestfløjen skulle så være brudt ned en gang i 1600-årene.³⁸ Givet er det, at man formentlig på dette tidspunkt har bygget et lille anneks til gavlen med kun én etage og væsentligt smallere. På gavlen var anbragt årstallet 1681 i smedet jern. Tilbygningen stod til langt op i 1800 årene og forsvandt først sidst i århundredet ved den store restaurering af fløjen. Ved samme lejlighed blev den sydlige del af vestfløjen indrettet til kirkesal og en ny tilbygning syd herfor til kor. Som argument for at vestfløjen tidligere kan have strakt sig længere mod syd, kunne fremføres det svage knæk, som bygningen har på det sidste fag mod syd. Men der er, med den viden vi har i dag, ingen bygningsmæssige belæg for dette. Den sydlige bygning ser ud til at være opført i én omgang. Årsagen til det svage knæk kan være, at man derved har undgået nogle funderingsproblemer.

Et par hidtil upåagtede opmålinger har bragt nye detaljer frem.³⁹ På en opmåling fra 1816 med opstalter af facader af den vestre, nordre og østre nordfløj ses er den lille bygning ved vestfløjens sydlige tydeligt markeret og betegnes hér udtrykkeligt som »Kirken« (fig. 14).

Kirken har fungeret sammen med den sydlige del af vestfløjen, som på tegningen fra 1816 betegnes »Fruentimmerstue«. Desuden angives udtrykkeligt, at stuen går op gennem to etager. På Pontoppidans tid har forholdene været de samme, for han gør i Danske Atlas opmærksom på netop det særegne ved det høje rum. Et så højloftet rum er ikke usædvanligt i forbindelse med middelalderlige hospitaler, så indretningen kan godt gå tilbage til klostrets tid. Ser man på opstalten af den vestre facade på tegningen fra 1816, underbygges denne tanke af de tre tilhørende vinduer, som er anbragt i blændinger, der

strækker sig over to etager. Ser man på opstalten af den tilsvarende østfacade, ses lignende vinduer, men dog så lave, at det er tydeligt, at de kun strækker sig over én etage. Et par af vinduerne sidder så tæt sammen, at de udgør et dobbeltvindue.

Ovenover er en række lave vinduer. Hvis vinduerne er samtidige på den østlige og vestlige facade, må rummet have været forsynet med et galleri op ad østvæggen, for at det skal give mening. Denne tolkning står delvis i modsætning til den af Vilh. Lorenzen i 1931 fremsatte formodning om en lav øvre etage, som har været en del af tagrummet.⁴⁰

At detaljer i blandt andet vinduernes placering ikke helt har været som opmålingen fra 1816 viser, får man en antydning af på en opstalt af den samme facade opmålt i 1880'erne forud for restaureringen (fig. 15). På den vestlige facade ses her rester af spidsbuede blændinger, men knap så høje som antydnet på tegningen fra 1816. Værd at bemærke er, at der over disse blændinger ikke er indtegnet øvre vinduesblændinger. En antydning af at vinduessætningen på tegningen fra 1816, på trods af unøjagtigheder i detaljerne, kan være rigtig. For den østlige facades vedkommende er der på opstalten fra 1884 angivet rester af enkelte, dels fladbuede og dels spidsbuede blændinger, anbragt noget uregelmæssigt. Der er angivet enkelte spor af lave vinduesblændinger i øverste etage. Igen en antydning af at opstalten fra 1816 er rimelig korrekt (fig. 16). Udsagnet er dog sløret af, at der mellem tegningen fra 1816 og den fra 1884 ligger yderligere en ombygning, hvor der er brudt nye vindueshuller i murmassivet.⁴¹

Den nordlige del af vestfløjen er på opmålingen fra 1816 vist med to etager over kælderen. Stueetagen

Fig. 17. Nordfløjens vestlige del set fra gårdsiden. Med sine markante blændinger er denne facade gengivet adskillige gange i forrige århundrede inden den store restaurering i 1884. Ude og Hjemme nr. 145 1880.

domineres af mandfolkestuen og arbejdsstuen, foruden at der er en række mindre rum og et køkken. På den øverste etage ligger ét stort, åbent loftrum, som i 1816 angives som loftet over mandfolkestuen, arbejdsstuen m.v. På opstalterne fra 1816 af de tilhørende facader ses det klart, at vinduerne på den nederste etage på vestsiden har været ganske høje, og at overetagen har haft lave vinduer, men kun i den sydlige del.

På østsiden synes forholdet lidt at være det samme, nemlig små vinduer i overetagens sydlige del. Når der ikke er angivet vinduer i stueetagen, kan det skyldes, at væggen har været dækket af et halvtag eller et skur, som det kendes fra andre steder i klostret. I den nordlige, velbevarede gavl ses et par tilmu-

rede vinduer, som sidder mellem de to stokværk. Denne vinduessætning gør det muligt at forestille sig, at også denne del af vestfløjen oprindeligt har været disponeret med et stort rum, som strakte sig gennem begge etager, og at der så har været et galleri, en øvre etage i den sydlige del af bygningen.

Denne disponering af vestfløjen er forståelig, hvis fløjen har fungeret som institutionens hospital, som traditionen da også vil vide. Den søndre del benævnes på opmålingen fra 1816 »Fruentimmerstuen«, men med den opdeling, klostret har haft, vil det være mere naturligt, at den søndre del af vestfløjen har været i brug til syge mænd, og den nordlige del ud mod søstergården har været sygestue for kvinder. Dog vi ved intet sikkert.

Tværfløjen

Det stenhus, som sandsynligvis allerede i Helligåndshusets tid rejste sig nord for kirken, lå midt for den nye vestfløjs østre facade i en afstand af omkring fem meter. Ved at forlænge tværfløjen mod vest opnåede man at få en forbindelse mellem de to fløje. Tilsyneladende har man ikke taget højde for en sådan sammenbygning ved opførelsen af vestfløjen, for et af vinduerne i vestfløjens øvre etage er blevet halvt dækket ved forlængelsen af tværfløjens murværk. Der er ikke nogen snæver datering af denne ombygning, andet end at den må være foregået inden Reformationen, hvor al byggeaktivitet ophørte for en lang periode.

Nordfløjen

Bygningen er placeret nord for og parallelt med tværfløjen og er mod vest bygget op til vestfløjens nordøstre hjørne. Man har dog fået plads til en lille

gennemgang mellem husene ved at indbygge en passage i hjørnet af det nordlige hus (fig. 17).

Oprindelig har huset været mindst 30 meter langt og kun været på én etage over en kælder, men er så engang senere blevet forhøjet med endnu én etage.

Ombygninger havde gennem tiderne ændret den oprindelige disponering af den sydlige facade på huset, men den er blevet genskabt yderst overbevisende. Igen er det arkitekt Uldall fra Randers, som har været på stedet. I 1883 foretog han forud for en restaurering en række meget detaljerede opmålinger af det oprindelige murværk (fig. 18).⁴²

På grundlag af disse iagttagelser var det muligt for Uldall at genskabe facaden, hvoraf underetagen har været disponeret med fire ens døre og fem vinduer, anbragt i en skiftende takt. Man får et klart indtryk af, at etagen har været opdelt i fire selvstændige enheder, nærmest en række boder. Østligst er der endnu en dør, i dag klemt ind i hjørnet mellem denne bygning og østfløjen. Selv om døren har en anden udformning end de øvrige, kan den have givet adgang til en femte bod.

Her har vi måske en række boliger for den bedre stillede del af dem, som søgte klostret. Sådanne havde sikret sig plads på stedet ved på et tidligere tidspunkt at have skænket værdier til klostret i form af fast ejendom eller andet.

Nordfløjen kan være opført mere eller mindre samtidig med vestfløjen. Det vil sige, at vi i tid befin-

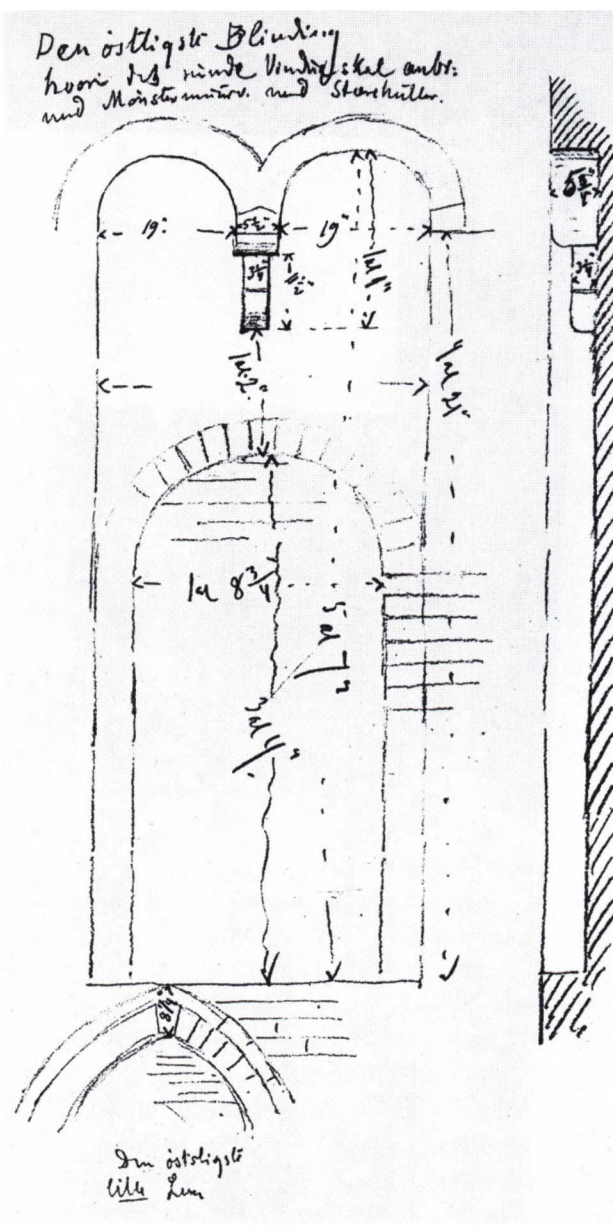

Fig. 18. Som grundlag for den omfattende restaurering i 1884 foretog arkitekt Uldall en grundig opmåling af bygningen. Hans opmålingsskitser er bevaret, så derfor kan man bedømme nøjagtigheden af hans genskabte facade. Den tilskrevne kommentar viser, at han arbejdede med en idé, som i stedet blev realiseret i den vestligste af blændingerne. Nationalmuseet.

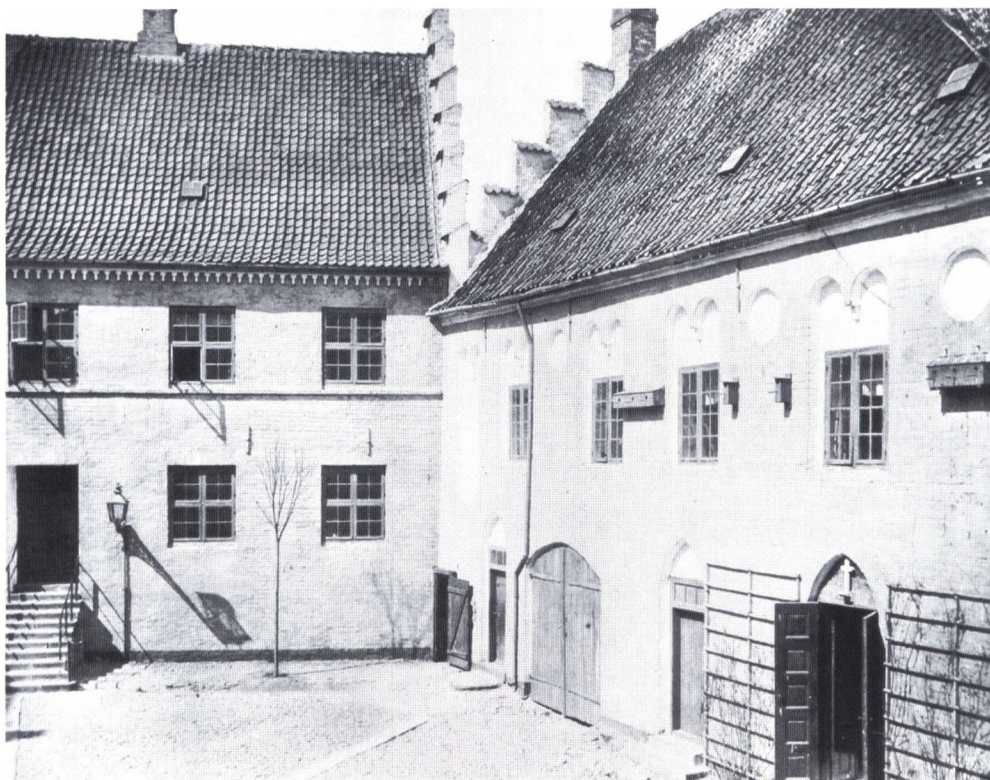

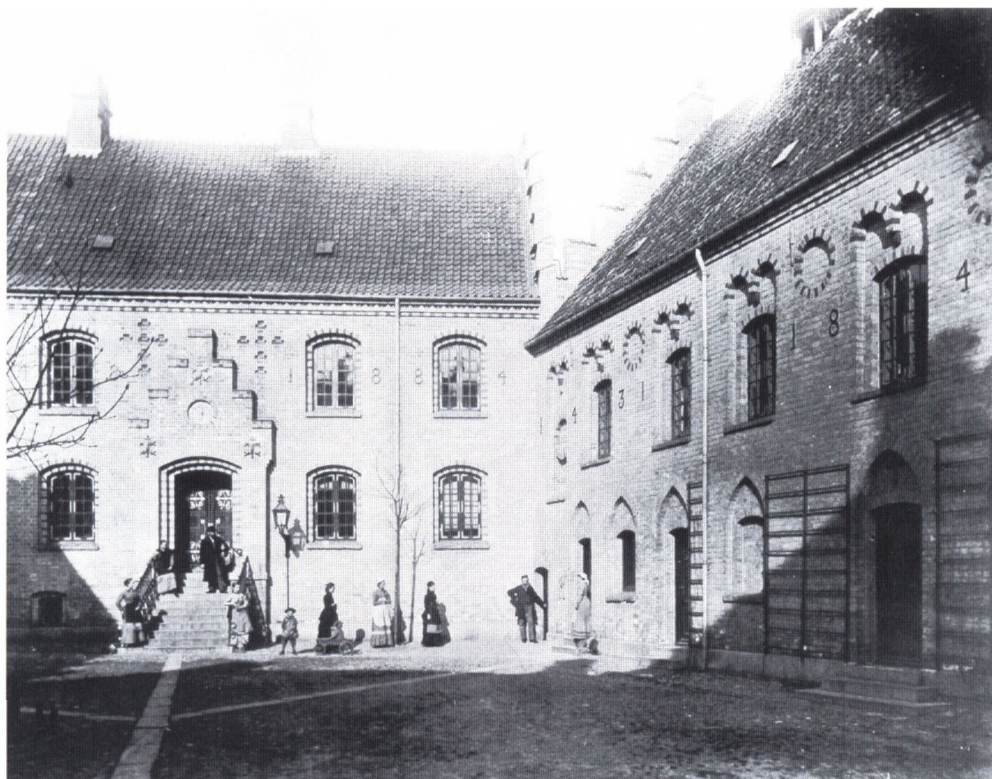
Fig. 19. Nordfløjens vestlige del
fotograferet inden restaurering-
en i 1884. Foto: Nationalmu-
seet.

der os omkring midten af 2. halvdel af 1400-årene. Hvilket stemmer meget godt overens med de spidsbuede blændinger, som er anvendt her.

Inden den anden etage blev bygget på, har man opført østfløjens nordlige del på to etager, i dag kaldet portfløjen. Nordfløjens østlige gavl inkorporeredes i portfløjens vestlige væg. Det er muligt, at man endog helt eller delvis har nedbrudt hele østgavlen samt et kort stykke af sydfacaden for at få ordentlig plads til den nye østfløj. Ved byggearbejdet forsvandt i hvert

fald nordfløjens østlige gavl, og den lille dør i bygnin-
gens sydøstre hjørne kom til at sidde klemmt halvt ind i
murmassivet. Den nye, øvre etage på nordfløjen skil-
ler sig markant ud fra nederste stokværk. Etagen do-
mineres af syv vinduer, anbragt i dobbelte rundbue-
blændinger med små konsoller, ved begge gavle flan-
keret af helt tilsvarende, dog vinduesløse, dobbelte
rundbueblændinger, hvor bunden er trukket ned til
overkanten af underetagens spidsbuede blændinger.
Imellem de fleste af vinduerne er anbragt rundblæn-
dinger i flugt med overkanten af dobbeltbueblæn-

Fig. 20. Nordfløjens vestlige del fotograferet i 1895 efter restaureringen. Hele facaden er blevet nyopmuret, men med respekt for den oprindelige form. Vestfløjens gardside viser, at også denne del af vestfløjen er blevet ombygget, men på en mere radikal måde med en skalmur uden respekt for sporene efter den oprindelige bygnings vindues- og dørhuller. Foto: Nationalmuseet.

dingerne. Murværket er som underetagens af gule sten, men omkring blændingerne er der på den øverste etage anvendt skiftevis røde og gule sten. Yderligere kan alle blændingsspejlene have været pudsede og så fremtrådt med kalkede spejl.

Ved ombygningen fik huset også en ny blændingsprydet gavl med kamtakker mod vest. Blændingerne er udformet som dobbelte rundbueblændinger svarende til overetagens. I gavlen ét vindue i hvert stokværk helt svarende til facadens vinduer. Det er dog usikkert, om gavlens vinduer er af samme alder.

Som nævnt ovenfor forestod arkitekt Uldall en meget kraftig ombygning og restaurering af huset omkring 1883. Ved den lejlighed er de væsentligste dele af facadens murværk ommuret i nye sten. I hovedtrækkene har han holdt sig tæt på det oprindelige, men friheder har han dog taget sig. Således har han i den vestre, høje blænding givet fantasien lidt friere løb og har udmuret spejlet i den høje blænding med mursten lagt i sildebensmønster og desuden i selve spejlet indmuret en rundblænding med huller til redekasser for fugle (fig. 19 og 20).

Husets vestlige gavl, måske bortset fra vinduerne, og ikke mindst husets nordlige facade står heldigvis uforstyrret. Den nordlige facade er næsten utilgængelig, klemmt inde af byggeri på nabogrundene. I den smalle slippe på nordsiden af huset kan man konstatere, at også denne facade blandt andet er udsmykket med enkelte rundblændinger svarende til den sydlige facades.

Overetagen er kommet til, efter at portfløjen mod øst var opført. Et vindue på anden etage i portfløjen er nemlig blevet klemmt meget ved sammenbygningen. Desuden er blændingerne i nordfløjens overetage disponeret med større hensyn til portfløjen i modsætning til underetagens.

Facaden på nordfløjen med sine dobbelte rundbueblændinger og rundblændinger hører til i begyndelsen af 1500-årene og mest sandsynligt til tiden omkring 1520. Ikke mange meter fra klostret på Gammeltorv byggede Hans Bartholomæussen Tolder i Aalborg sit statelige stenhus, som stod færdigt i 1521.⁴³ Huset havde de samme dobbeltbueblændinger og rundblændinger. Helligåndshuset i Randers, herregården Willestrup i Himmerland, Budolfi Kloster i Viborg, Østergård i Salling og endelig viborgbispens Spøttrup er nogle af de steder, hvor man i Nordjylland genfinder de karakteristiske dobbelte rundbueblændinger. Alle de nævnte bygninger menes at høre hjemme i årtierne omkring Reformationen, og på Spøttrup taler meget også for en datering til 1520'erne.⁴⁴

Brugen af overetagen i middelalderen kender vi ikke, og bygningen selv fortæller ikke meget, da såvel kælder som de to etager på det nærmeste er to-

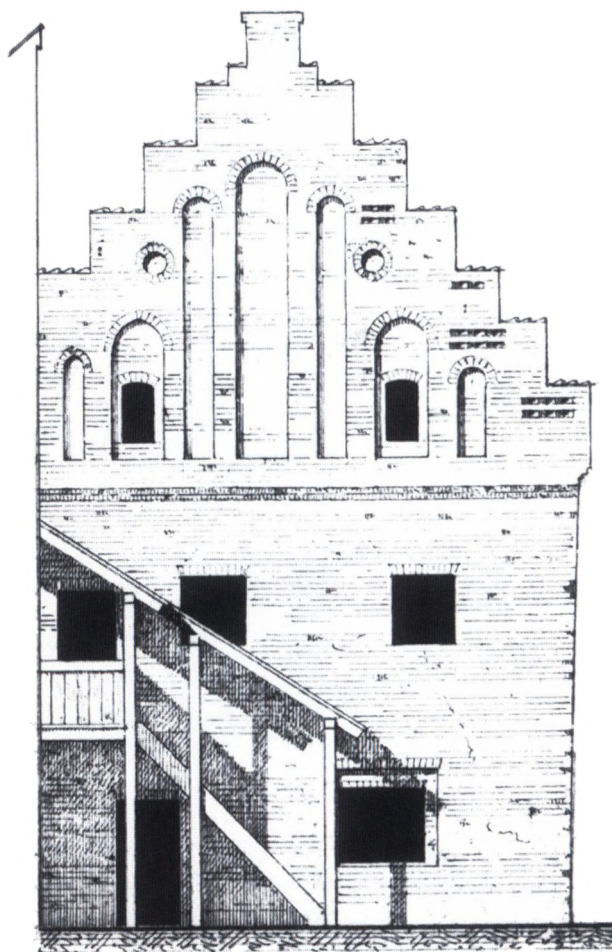

Fig. 21. Opstalt af portfløjens sydlige gavl. Opmålt omkring år 1900. Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger.

talt ryddet indvendigt ved en række ombygninger. Opmålingen fra 1816 oplyser desværre heller intet om bygningens funktion. Men en mulighed er, at de

hittebørn, man tog sig af, har været anbragt hér. Underetagen synes, som påvist ovenfor, at have været disponeret med fem små boliger.

Portfløjen

Østfløjens nordlige del, som i daglig tale kaldes for Portfløjen, blev opført, efter at nordfløjens nederste del var rejst. Som påvist ovenfor må det være sket, inden nordfløjen fik sin anden etage. Derfor kan fløjen tidligst være opført i 2. halvdel af 1400-årene og senest nogle årtier ind i 1500-årene.

Huset er på to etager, omkring 34 meter langt, med høje, blændingsprydede, kamtakke gavle (fig. 21). Den sydlige gavl flugter med tværfløjens nordlige væg, hvor de er bygget sammen i hjørnet. Gavlens blændinger afviger noget fra tværfløjens. Portfløjen er opført, således at den følger terrænet, som falder svagt mod nord. Senere har man alligevel ønsket, at taget kom til at ligge vandret, og har derfor måttet mure en kile ind øverst, som er markeret med et par skifter røde teglsten. Huset er ellers altovervejende opført af gule sten. De to etager har om trent været lige høje.

Ombygninger gennem tiderne har ændret bygningen væsentligt. Den hvælvede gennemkørselsport, som nu fører gennem bygningen, menes således først at være skabt efter Reformationen, men noget klart belæg for, hvornår det er sket, kendes ikke. De mange bygningsspor efter ældre indretninger, som blev påvist ved den gennemgribende istandsættelse og restaurering omkring 1907, er der tilsyneladende kun få og spredte notater tilbage om.⁴⁵ Byggeopgaven var ellers lagt i hænderne på arkitekt Hack Kampmann fra Århus, som for sin tid plejede at gøre gode notater om iagttagelser undervejs. Notaterne

Fig. 22. Portfløjens indre fotograferet fra syd under restaureringen i begyndelsen af århundredet. Foto: P. Hadrup, Aalborg. Aalborg kloster.

har givetvis eksisteret engang, så der er måske håb om at finde dem ad åre.⁴⁶

Ombygningen var mildest talt radikal, og en overgang overvejede man helt eller delvis at rive fløjen ned. Men økonomien og fornuften sejrede, man valgte at bevare bygningens ydervægge, mens alt det indre blev revet ned (fig. 22). Ud fra bevarede bygningsspor synes vinduerne i underetagen at have været fladbuede og anbragt i rundbuede eller svagt

Fig. 23. Skolefløjens vestfacade set fra gårdsiden efter Arkitekt Hack Kampmanns restaurering omkring 1904. Resultatet er et kompromis, underetagen har fået genskabt sin middelalderlige vinduessætning, hvorimod man har valgt at bibeholde de større vinduer i den øverste etage. Foto: Nationalmuseet 1909.

spidsbuede blændinger. Ved restaureringen i 1907 valgte man dog at bibeholde den mere moderne type vinduer, som allerede sad i underetagen, da bygningen blev opmålt i 1816. Hele etagen har været overhvalvet med hvælvslagning i to skibe og opdelt i to rum, hvoraf det sydligste har været det mindste.¹⁷ Adgang til klostret havde man gennem en lille dør. Måske er det den, som stadig ses tilmuret sydligt på

bygningens østfacade, og som hér er vist på rekonstruktionstegningen af klostret ved Reformationen. Ud i den nordre klostergård kom man formentlig gennem en dør anbragt i det nordligste af de to rum.

Overetagen har haft små fladbuede vinduer eller lemme, som igen sidder i fladbuede blændinger. På østsiden har der været ti sådanne og på vestsiden

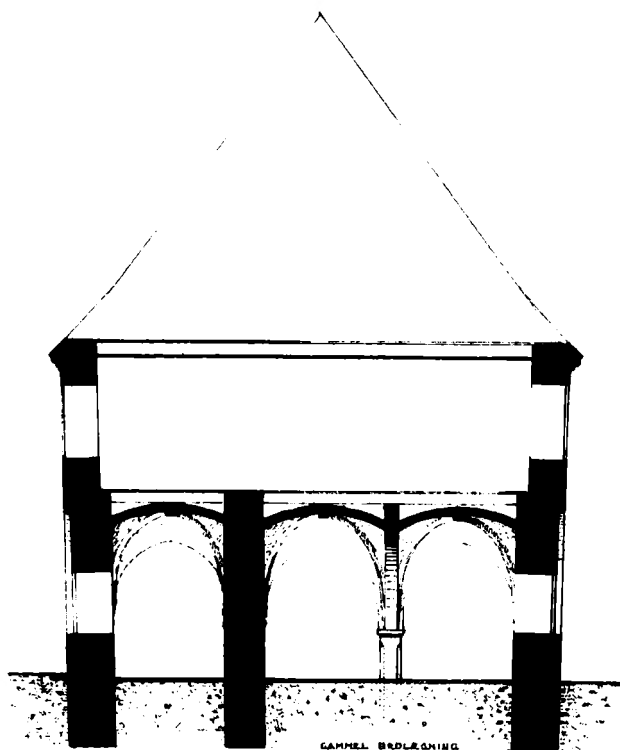

Fig. 24. Snit på tværs af Skolefløjen. Til venstre klostergangen, til højre den sydligste af de tre rum, som formentlig har tjent som sakristi. Opmålt omkring år 1900. Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger.

otte. Endnu på opmålingen fra 1816 ses en række af disse små vinduer på begge sider af porthuset.

Indvendig har der mellem vinduerne været dybe vægnicher og i sydgavlen en kamin. Disse detaljer gør det sandsynligt, at etagen har bestået af ét stort rum, som igen har været opdelt i en række mindre rum af skillevægge, som ikke har været ført til lofts. Adgang til etagen har man haft gennem et par døre,

Fig. 25. Klostergangen set mod nord. Forfaldet i Skolefløjen var stærkt fremskredet inden restaureringen omkring 1904. Foto: P. Hadrup, Aalborg, Aalborg kloster.

anbragt i hver sin gavl. Trapperne har været anbragt udvendigt og må have været gjort af træ.

Indretningen af etagen gør, at den oprindelig må have fungeret som dormitorium med soverum for klostrets søstre. Af de hvælvede rum i underetagen kan det mindste og sydligste sandsynligvis have været brugt som kapitelsal for søstrene, og det nordre tjent som deres refektorium.

Skolefløjen

Østfløjens søndre del er opført i de første årtier af 1500-årene som et knap 23 meter langt hus på to etager og var placeret mellem kirkens kor og tværfløjens sydlige facade, som den er bygget op til med en stødfuge (fig. 23). Mod syd har man sammenbygget huset med nordvæggen i kirkens kor og brugt den som gavl, således at fløjen ikke har haft selvstændige gavle. Den sydlige gavl, som pryder huset i dag, er bygget på i 1905. Der er alene anvendt gule teglsten. Huset følger terrænet lige som østfløjens nordlige del. Faldet på de 23 meter er hele 47 centimeter. Fundamentet for alle bærende mure i bygningen er granit udlagt på et slyngværk af tømmer.

Også denne fløj er blevet gennemgribende restaureret omkring 1904 under arkitekt Hack Kampmanns kyndige ledelse. En række detailopmålinger, breve og andre notater giver et godt indtryk af, hvilke overvejelser der ligger bag den på mange måder vellykkede istandsættelse.⁴⁸

Bygningen var inden restaureringen slidt ned, underetagen havde i lange tider været brugt til bolig og overetagen til latinskole. Rummene i underetagen var blevet ganske lave, fordi man havde fundet sig i, at gulvniveauet efterhånden var hævet med mere end en halv meter grundet skidt og snavs. Desuden havde man opdelt de oprindelige rum i mange mindre, hvilket gjorde dem mere beklumrede end nødvendigt (fig. 24). Fugten blev desuden holdt inde i huset, da det omgivende terræn også havde hævet sig væsentligt grundet affald og skidt.

Underetagen, der er helt overhævet med enkle ribbehælv, står i alt væsentligt, som den har gjort siden opførelsen. I hele husets længde strækker der sig op

Fig. 26. De afdækkede kalkmalerier fotograferet i 1905 inden restaureringen.

Fig. 27. De restaurerede kalkmalerier fotograferet i 1907.

ad den vestlige ydervæg en klostergang, som giver adgang til tre rum af forskellig størrelse, som alle ligger op til den østlige ydervæg. I hver ende findes en ligeløbet, muret trappe til anden etage.

Fig. 28. Genrestaureringen fotograferet i 1946.

Fig. 26-29. Kalkmalerierne i den vestlige kappe i det sydlige sag i sakristiet. Til venstre en nøgen harpespillende kvinde hvis køn dækkes af en blomst. Hun har langt udslået hår og på de omvendte fødder har hun sandaler. Over for hende står en mand iklædt en fodlang kåbe med et kranium i hånden. Situationen synes at fremstille billedet på jordisk lyst og forfængelighed – vanitas. Kalkmalerierne er afdækket i 1905 af konservator Egil Rolthe og restaureret af ham i 1907. I sin beretning fra 1905 tolker han motivet som Antonius' anfægtelser. Fugt- og sætningsskader gør igen en restaurering nødvendig, som udføres i 1946 af konservator Egmont Lind. Som det ses af billederne, har begge konservatorer med større eller mindre held suppleret de bevarede partier. I 1995 var det atter påtrængende med en genkonservering og restaurering, som blev udført af konservator Isabelle Brajer. Ved denne konservering blev der gjort en indsats for at fjerne forkerte og ukorrekte suppleringer fra de tidligere konserveringer, således at motivet i dag står mere oprindeligt og ærligt, men mindre komplet end tidligere.

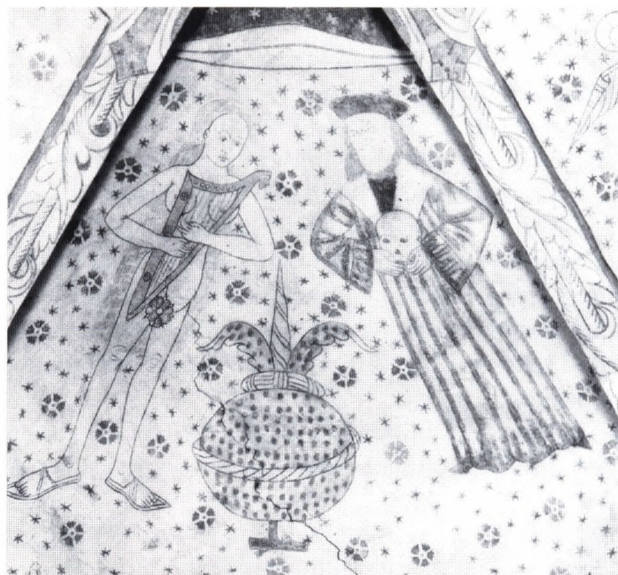

Fig. 29. Tilstanden umiddelbart før restaureringen i 1995.

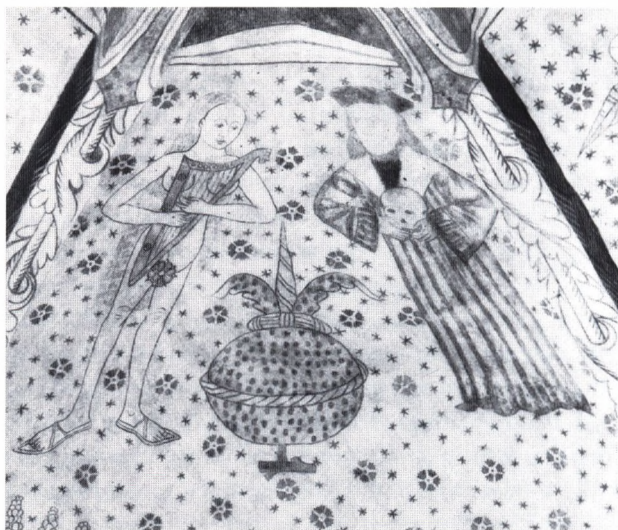

Fig. 30. Resultatet af konserveringen i 1995. Foto: Nationalmuseet.

Klostergangen er delt op i 11 fag, som alle er dækket af enkle ribbehvælv med retvinklet profil (fig. 25). I 10 af fagene er anbragt et fladbuet vindue, som udvendig er indrammet af en dobbeltfalset, spidsbuet blænding og indvendig af en enkel, dobbeltfalset blænding. I det nordligste fag er anbragt en dør ud til klostergården, brødregården. Døren er fladbuet og ligeledes anbragt i en spidsbuet blænding. I den nordlige ende af klostergangen giver en fladbuet dør adgang til tværfløjens priorstue, og mod syd gav en tilsvarende, nu tilmuret dør, adgang til kirken.

Vinduerne i klostergangen er genskabt ved restaureringen i 1905 ud fra sikre bygningsspor. Derfor giver den korridoragtige klostergang i dag et meget helstøbt indtryk af, hvorledes den oprindeligt har været udformet. Den er helt anderledes moderat og mere nøgtern end de store, åbne korsgange, som ellers var det almindeligste også her i landet.

De tre rum mod øst er ligeledes overhvælvede og får lys fra vinduer i bygningens østvæg. Alle vinduerne er relativt store, fladbuede vinduer, som udvendig er anbragt i spidsbuede spejl. Kun få af disse var bevaret i deres oprindelige skikkelse, men er genskabt i 1905. Det sydligste rum er overhvælvet af to fag hvælvninger i to skibe. De fire hvælv bæres af en ottekanter, slank granitsøjle uden basis.⁴⁹ Formen er almindelig i sengotikken. Fra rummet giver en fladbuet dør adgang til klostergangen, og mod syd fører en tilsvarende dør ud under den murede trappe til anden etage. Rummet i midten er på ét fag og hvælvet.

Nordligst ligger så igen et tofags overhvælvet rum, dog kun med ét skib. I syd- og østvæggen er bevaret 12 små fladbuede nicher foruden én større i vestvæggen. Rummet er præget af store senmiddelalder-

lige kalkmalerier i alle hvælvslag. I sig selv er de et studium værd, men her skal kun nævnes, at viborgbispen Erik Kaas' våben indtager en fremtrædende plads i bemalingen. Da han var bisp fra 1512-20, må dekorationerne være blevet til i denne periode. Det giver også en nogenlunde datering på bygningen, som senest må være opført, mens han endnu var biskop. Hvor meget før kan dog ikke siges (fig. 26-30). Rummene i underetagen har formentlig været disponeret som ved de fleste klostre. Mod syd sakristiet, i midten har måske kæmneren holdt til, og i det nordligste lå kapitelsalen.

Den øvre etage har været indrettet som dormitorium med celler for brødrene. Ved restaureringen i 1905 påvistes i østvæggen fem kaminer og et par nicher foruden spor efter flere mindre, fladbuede vinduer. Tilsvarende blev der konstateret rester af tilsvarende kaminer og vinduer i den vestlige væg. De påviste små vinduer blev dog ikke genskabt ved restaureringen. Man foretrak at bibeholde de nyere og større vinduer, da etagen skulle indrettes til bolig.

Selv om det kun er ufuldstændige iagttagelser, der synes bevaret fra arkitekt Hack Kampmanns hånd, kan der ikke være megen tvivl om, hvorledes etagen har været indrettet. På hver side af en midtergang har der ligget mindst fem celler med loft, som hver har haft et vindue, en kamin og desuden en niche. Indretningen med enkeltceller svarer således til den, som kendes fra søstrenes dormitorium. Dog er opdelingen hér fuldt gennemført, idet hvert rum har egen kamin.

Kirken

Der findes ikke noget belæg for, at man har foretaget væsentlige forandringer på kirken i klostrets tid.

Men det virker næsten usandsynligt, at man ikke har foretaget ændringer og måske udvidelser i tiden op mod Reformationen. Dels har klostret haft økonomi til det, og dels blev der sidst i 1400-årene opført vældige kirkebygninger ved de senere anlagte helligåndsklostre i Danmark.

Øvrige bygninger

Med de her beskrevne bygninger stod klosteranlægget færdigt, som det kendes ved Reformationen (fig. 31). En fortanding på det sydlige hjørne af portfløjens østvæg antyder, at man havde planer for en videre udbygning, hvis ikke de religiøse omvælt-

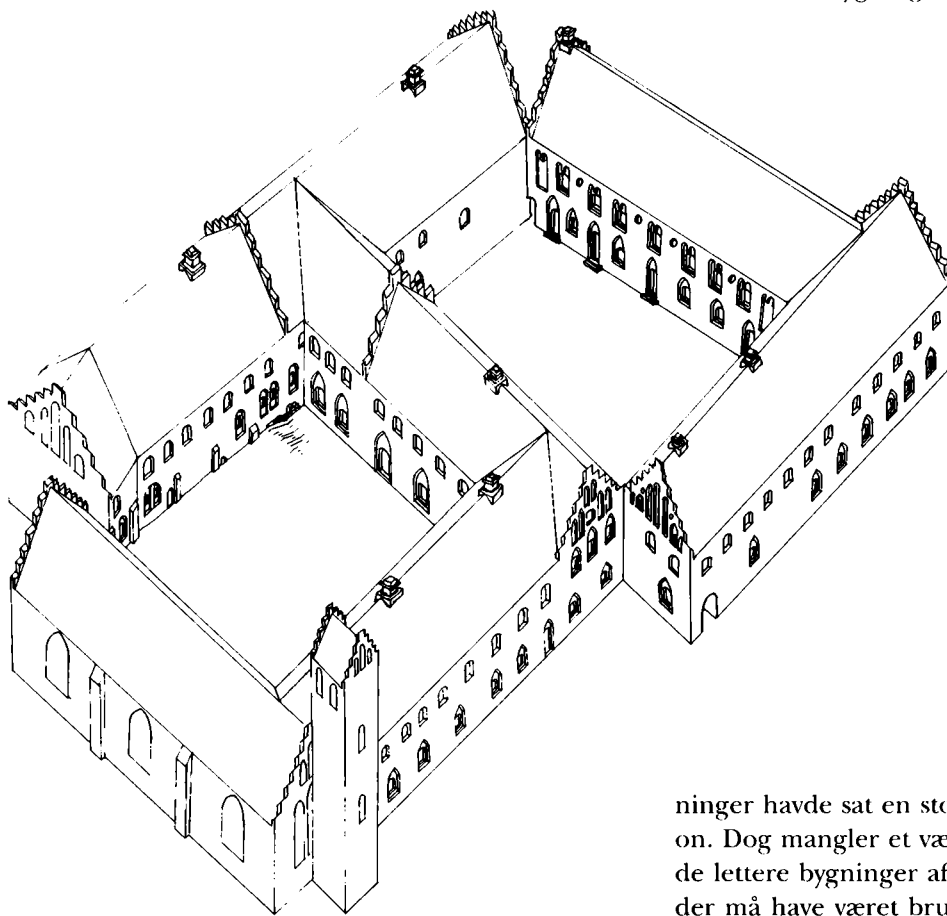

Fig. 31. Det fuldt udbyggede dobbeltkloster ved Reformationen, jvf. fig. 4. U'd over de viste stenhuse må komplekset have været suppleret med en del lettere bygninger. Tegning: Leif Plith Lauritsen.

ninger havde sat en stopper for en fortsat ekspansion. Dog mangler et væsentligt element, nemlig alle de lettere bygninger af træ eller bindingsværk, som der må have været brug for til bl.a. staldbygninger, vognskure og brændeskjul. Når der således i 1552 omtales en staldbygning, har den sandsynligvis allerede eksisteret i klostrets tid.⁵⁰

Kirkegård og klostermur

Inden for klostrets arealer må der også have været plads til nyttehaver og andre friarealer, men noget præcist om klosterarealets udstrækning i middelalderen lader sig ikke fastslå. Givet er det, at arealet har ændret sig, alt efter om man har fået nye nabogrundstykker som gave, har mageskiftet eller solgt jordstykker fra.

Syd for kirken lå kirkegården på et spidst, trekantet jordstykke, som det kendes fra Helligåndshusets tid. I 1472 fik man lov til at udvide kirkegården i sydøstlig retning, så man fik et næsten rektangulært jordstykke til rådighed.⁵¹ Klostret måtte til gengæld bekoste en omlægning af algaden Nørregade til det forløb, den har i dag, hvor den hedder Adelgade. Indtil da løb algaden skråt mod nordøst fra Vesterport.

Ved et par lejligheder omtales denne kirkegård som den søndre, hvilket må forudsætte eksistensen af yderligere mindst én til.⁵² Hvor den har ligget, vides ikke. En mulighed er brødregården i klosteret, hvor der også skal være fundet begravelser.

Af klostermuren, som har afgrænset institutionens ejendom mod den øvrige del af byen, er der ved et par lejligheder fundet spor lige syd for kirken.⁵³ På vestsiden af den i 1472 omlagte algade Nørregade er der ved et par lejligheder påvist rester af et kraftigt fundament af granit. Herpå har der stået en teglbygget mur, formentlig meget lig den, som i dag afgrænser klostret mod syd ud mod Latinerkyden.

I forbindelse med udvidelsen af kirkegården i 1472 forpligtigede klostret sig også til at sætte en god fast mur mellem Vesterports nordlige hjørne og den gamle pil, som stod vest for klostrets kirke. Og

der blev gjort opmærksom på, at projektet ikke måtte belaste byens interesser.

12. Bygninger uden for byen

I en lang periode ejede klostret en teglovn uden for byen, som har haft nok at gøre med at brænde de mange mur- og tagsten, som medgik til de store byggearbejder. Desuden havde man også en vejrmølle, som klarede formalingen af korn. Som mange andre byer havde Aalborg også en Sankt Jørgens Gård, hvor de spedalske blev holdt afsondrede. Denne gård lå sydvest for byen ved byens vigtigste indfaldsvej. I 1513 overlod dronning Christine og kong Christian dette hospital for spedalske til Helligåndsklostret mod, at der til evig tid blev holdt sjælemesser for Kong Hans.⁵⁴ De arealer, som man herved fik råderet over, blev udnyttet til klostrets ladegård. Herfra klarede man driften af de betydelige landbrugsarealer, som klostret ejede her vest for byen.

13. Helligåndshuset og – klostret i Aalborg

Et monument over senmiddelalderens social- og sygeforsorg
I grove træk er det muligt at følge udbygningen af anlægget fra den første spæde start i 1431 til det ved Reformationen var udbygget til et dobbeltkloster med både en søster- og en brødregård. Et anlæg af både social og økonomisk betydning for datidens Aalborg.

Arkitekturen og disponeringen af klostrets bygninger er helt efter den tradition, som var fremherskende i Danmarks senmiddelalder. De store europæiske visioner er blevet tilpasset forholdene og mulighederne her i landet. Dansk kultur på en europæisk baggrund.

Samtidig med at Helligåndsklostret den dag i dag fylder sin plads i den middelalderlige bykerne i Aal-

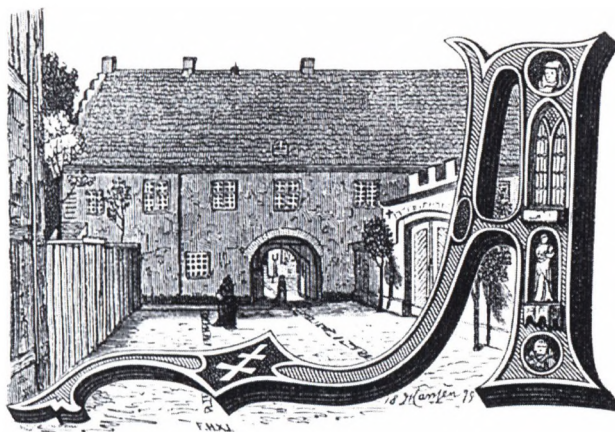

Fig. 32. Bag klostrets port. Ude og Hjemme nr. 145 1880.

borg og stadig tjener som en mild stiftelse, står byggerierne som et monument over den åndelige og medmenneskelige tankegang, som gjorde et sådant både socialt og sundhedsmæssigt arbejde muligt i senmiddelalderen. 1400 årene var et uroligt århundrede, verdensbilledet ændredes dramatisk, religionen var i opbrud, samtidig med at renæssancens nye tankesæt var på vej.⁵⁵

Noter

1. Lindbæk og Stemann 1906 s. 17.
2. Johansen, Knudsen og Kock 1992 s. 281.
3. Johansen, Knudsen og Kock 1992 s. 173.
4. Lindbæk og Stemann 1906 s. 4, Dipl. 21.
5. Rigsarkivet. Lokalarbiver til 1559 gejstlige arkiver. Vejledende arkivregistraturer XVIII. Udgivet af Telma Jexlev 1977.
6. Lindbæk og Stemann 1906 s. 15, Dipl. 62.
7. Lindbæk og Stemann 1906 s. 89.
8. Lindbæk og Stemann 1906 s. 116.
9. Lindbæk og Stemann 1906 s. 192, Dipl. 464.
10. Lindbæk og Stemann 1906 s. 139, Dipl. 373.
11. Lindbæk og Stemann 1906 s. 83.
12. Lindbæk og Stemann 1906 s. 29.

13. Pontoppidan 1763-1781 V s. 157-158.
14. Lindbæk og Stemann 1906 s. 46.
15. Lindbæk og Stemann 1906 s. 183, Dipl. 445.
16. Lindbæk og Stemann 1906 s. 35.
17. Lindbæk og Stemann 1906 s. 46.
18. Lindbæk og Stemann 1906 s. 117.
19. Lindbæk og Stemann 1906 s. 239, Dipl. 579.
20. Kancelliets Brevbøger 1551-54 1885 s. 322.
21. Barfod uden år (1878).
22. Lindbæk og Stemann 1906 s. 20.
23. Lorenzen 1912.
24. Jensen 1914 s. 357.
25. Kornerup og Lorenzen 1931 s. 14.
26. Lindbæk og Stemann 1906 s. 4, Dipl. 21.
27. Acta Pontificum Danica 1904-43 III s. 99-100.
28. Kornerup og Lorenzen 1931 s. 11, Lindbæk og Stemann 1906 s. 92, Galster 1940 s. 205.
29. Kornerup og Lorenzen 1939 s. 188.
30. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, C649-649. Brev fra Hack Kampmann dateret 7. Februar 1904.
31. Uldall 1906 s. 155.
32. Lorenzen 1912 s. 11.
33. Kornerup og Lorenzen 1931 s. 15.
34. Lindbæk og Stemann 1906 s. 15, Dipl. 62.
35. Lindbæk og Stemann 1906 s. 27, Dipl. 80.
36. Aalborg historiske Museum jr. 1143. Undersøgelsen udført i Projekt Middelalderbyens regi.
37. Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger, sag Aalborg Hospital.
38. Kornerup og Lorenzen 1931 s. 16.
39. Kunstakademiet, Samlingen for Arkitekturtegninger, sag Aalborg Hospital. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg C649-649.
40. Kornerup og Lorenzen 1931 s. 20.
41. Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger, sag Aalborg Hospital.
42. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, Pl. O(1)-1. Antikvarisk-topografisk Arkiv på Nationalmuseet, Aalborg Hospital og Aalborg Helligaandskloster.
43. Hædersdal 1989 s. 13.
44. Vedsø 1986 s. 50. Kornerup og Lorenzen 1931 s. 34.
45. Kornerup og Lorenzen 1931 s. 32.
46. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, C649-649 og B239-239.

47. Kornerup og Lorenzen 1931 s. 32.
48. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, hovedsageligt C 649-649 og B 239-239.
49. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, hovedsageligt C 649-649.
50. Diplomatarium Vibergense 1879 s. 291.
51. Lindbæk og Stemmann 1906 s. 42, Dipl. 122.
52. Lindbæk og Stemmann 1906 s. 42 og s. 115, Dipl. 122 og 292.
53. Jensen 1909 s. 218.
54. Lindbæk og Stemmann 1906 s. 139 og s. 140, Dipl. 373 og 374.
55. En varm tak til Per og Winni Fog, klosterforstanderpar ved Aalborg Kloster, for mange og gode samtaler om Aalborg Helligåndskloster.

Utrykte kilder

- Rigsarkivet: Lokalkarkiver til 1559 gejstlige arkiver. Vejledende arkivregistraturer XVIII, ved Telma Jexlev. 1977.
- Lokalhistorisk Arkiv for Aalborg Kommune, A 2204.
- Antikvarisk-topografisk Arkiv på Nationalmuseet, Aalborg Kloster og Aalborg Helligaandskloster.
- Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, C 649-649, B 239-239 og PL.T 0(1)-1.
- Aalborg Kloster.
- Aalborg historiske Museum j.nr. 1143.
- Kunstakademiet, Samlingen af Arkitekturtegninger, sag Aalborg Hospital og Arkitekt Dahlerups Skitsebog S20.

Litteratur

- Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536 I-VII. Udg. af L. Moltesen, Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk. 1904-43.

- Barfod, H. P.: Om Aalborgs Hellig-Aandshus: det nuværende Hospital. u.å. (1878)
- Diplomatarium Vibergense. Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie. Udgivet ved A. Heise. 1879.
- Galster, Kjeld: Aalborg Katedralskole 1540-1940. 1940.
- Hædersdal, Ebbe: Toldergaarden i Aalborg. I: Bygningsarkæologiske studier 1989. 1989.
- Jensen, Chr. Axel: Aalborg gamle Vesterport. I: Architekten IX. 1909.
- Jensen, Chr. Axel: Anmeldelse af Vilh. Lorenzen: De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie. I: Architekten Nr. 35, 16. Aargang 1914.
- Johansen, Erik, Bodil Møller Knudsen og Jan Kock: Aalborgs Historie I. 1992.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-1885-.
- Kornerup, Bjørn og Vilh. Lorenzen: Aalborg Stiftshospitals historie I og II. 1931 og 1939.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder. 1956-1978.
- Lindbæk, J. og G. Stemmann: De danske Helligaandsklostre. Fremstilling og Aktstykker. 1906.
- Lorenzen, Vilh.: De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie. 1912
- Pontoppidan, Erich: Den Danske Atlas I-VII. 1763-1781.
- Ude og Hjemme nr. 145 1880. Illustreret artikel med »Billeder af Aalborgs Helligaands-hus«.
- Uldall, F.: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker. 1906. 2. udg. 1982.
- Vedsø, Mogens: Spøttrup. Bygningsarkæologiske Studier 1986. 1986.